

Paukenslag!

Blad van de Vakgroep
neerlandistiek,
Universiteit Belgrado
List Grupe za
nederlandistiku
Univerzitet u
Beogradu

Thema van het nummer:

Tema broja:

Vrijheid

Sloboda

Jan Fabre
in
Belgrado

*Jan Fabr
u
Beogradu*

Corona virus:
Hebben we vrijheid gevonden binnen
onze huizen?

*Virus korona:
Jesmo li našli slobodu u
svojim domovima?*

2019/2020
20

Inhoud

Sadržaj

I Maatschappelijke definities van vrijheid / Društvene definicije pojma slobode

Handreiking bij het verkennen van het begrip vrijheid / Pomoć pri definisanju pojma slobode

Vrijheid of positieve en negatieve vrijheid / Sloboda ili pozitivna i negativna sloboda

Hoe vrijheid een valse belofte kan zijn / Kako sloboda može biti lažno obećanje

II Onderwijs en vrijheid / Obrazovanje i sloboda

Wat moeten we met de vrijheid van onderwijs? / Šta da radimo sa slobodom obrazovanja?

III Meningsuiting en vrijheid / Govor i sloboda

Over de historie van het vrije woord in Nederland / O istoriji slobode govora u Holandiji

In de vrijheid van meningsuiting zit houtworm / U slobodu govora se uvukao crv

Vrijheid van meningsuiting is geen absolute waarde / Sloboda govora nema apsolutnu vrednost

IV Neurologie en vrijheid / Neurologija i sloboda

Hersenen, vrije keuze en onvrije wil / Mozak, slobodan izbor i neslobodna volja

V Relaties en vrijheid / Veze i sloboda

Beperkt een monogame relatie je vrijheid? / Da li monogamna veza ograničava našu slobodu?

Milan Rakić, 'Een eerlijk gedicht' / Milan Rakić, „Iskrena pesma“

VI Cultuurverschillen en vrijheid / Kulturne razlike i sloboda

Hoofddoek in vrijheid en dwang / Marama u slobodi i prisili

Moslíma's over de keuze om naast hun hoofddoek ook veel make-up te dragen / Muslimanke govore o izboru da pored marama nose mnogo šminke

VII Maatschappelijke versus individuele vrijheid / Društvena naspram individualne slobode

Benjamin Constant, ontdekker van de moderne vrijheid / Benžamen Konstan, otkrivač savremenog poimanja slobode

Belle van Zuylen / Bela van Zajlen

Belle van Zuylen en haar kritiek op de verlichte rede / Bela van Zajlen i njena kritika prosvetljenog razuma

VIII Corona en vrijheid / Korona i sloboda

Corona virus: Hebben we vrijheid gevonden binnen onze huizen? / Virus korona: Jesmo li našli slobodu svojim domovima?

Lief mens in tijden van corona / Dragi ljudi u doba korone

Corona toont hoe wij door duizend draadjes met elkaar verbonden zijn / Korona nam pokazuje kako smo svi mi međusobno povezani hiljadama niti

Gedichten over corona / Pesme o koroni

Zoete koekjes / Slatki kolači

Isolatie / Izolacija

IX Individuele vrijheid / Individualna sloboda

De positieve kant van eenzaamheid / Pozitivna strana samoće

Eutanasië zou een mensenrecht moeten zijn / Eutanazija bi trebalo da bude osnovno ljudsko pravo

X Gender en vrijheid / Rod i sloboda

De reacties die je krijgt als je een man bent en make-up draagt / Reakcije koje čujete kada ste muškarac koji nosi šminku

XI Literatuur en vrijheid / Književnost i sloboda

Branko Miljković, 'Poëzie zal door allen geschreven worden' / Branko Miljković, „Poeziju će svi pisati“

XII Muziek en vrijheid / Muzika i sloboda

Halsema 'Criminaliseren rapmuziek brengt ons niet dichterbij oplossing' / Halsema: „Kriminalizacija rep muzike ne približava nas rešenju“

XIII Evenementen / Događaji

Jan Fabre in Belgrado – tentoonstelling 'Feast of little friends', 'Nachtboek', 'Nachtschrijver' / Jan Fabre u Beogradu – „Praznik malih prijatelja“, „Noćni dnevnik“ i „Noćni pisac“
'Inleiding tot de Nederlandse en Vlaamse literatuur 2' / „Uvod u holandsku i flamansku književnost 2“
Erazmo 12 / 2019

XIV Interviews / Intervjui

Interview met Kristof Verheyen / Intervju sa Kristofom Verhejenom

Interview met Joris D'Hondt / Intervju sa Jorisom D'Ontom

Woord vooraf

Uvodna reč

Beste lezer,

Dit jaar durfde de redactie van *Paukenslag!* het aan om voor *vrijheid* als het centrale thema van het nummer te kiezen. Dit was niet alleen een gewaagde keuze vanwege de vele definities van de term, die er niet in slagen om alle mogelijke betekenissen te omvatten. Noch vanwege de actuele gebeurtenissen waardoor ieders vrijheid omwille van het algemeen welzijn beperkt was, maar omdat we alle lezers wilden bereiken die vrijheid allemaal op een heel eigen en persoonlijke manier beleven. In dit nummer hebben we het over wat het betekent om vrij te zijn: of we überhaupt een biologische aanleg hebben om vrij beslissingen te nemen, hoe sociale normen ons dwingen om in bepaalde modellen te passen, hoe vrijheid door de geschiedenis heen is ervaren tot hoe deze vandaag de dag wordt beleefd. Het begrip *vrijheid* roept meteen ook het begrip van grenzen op en van beperkingen van vrijheid, zowel juridische als psychologische, evenals persoonlijke en sociale verantwoordelijkheden. We gaan er ook op in hoe de huidige situatie met het coronavirus ons een vorm van vrijheid heeft ontzegd – met name de vrijheid om te bewegen en in direct contact met elkaar te staan – maar ook voor ons een nieuwe dimensie van vrijheid heeft geopend, waarin we de kans hebben om te leren vertragen en ons in elkaar in te leven.

Helaas konden enkele evenementen en gastcolleges niet plaatsvinden, maar als u verder doorbladert, vindt u informatie over belangrijke evenementen terug, die eind vorig jaar en begin dit jaar wel hebben plaatsgevonden. Onze dank gaat uit naar iedereen die meegewerkt heeft aan het creëren van dit nummer, alle auteurs en geïnterviewden, maar vooral naar onze mentoren prof. dr. Jelica Novaković-Lopušina, drs. Bojana Budimir en lectrice Renske Feenstra. We hopen dat dit nummer voor iedereen iets interessants oplevert en we wensen u veel leesplezier!

Jana Živkić,
Hoofdredacteur

Dragi čitaoci,

Ove godine redakcija časopisa *Paukenslag!* odvažila se da kao centralnu temu broja izabere slobodu. Ovo nije bio hrabar izbor samo zbog mnogobrojnih definicija ovog pojma, od kojih ni jedna ne može da dočara sve što on predstavlja, niti zbog aktuelnih događaja usled kojih je, radi opšteg dobra, sloboda svih bila ograničena, već zato što smo želeli da dopremo do svih čitalaca koji neminovno slobodu doživljavaju na ličan i veoma poseban način. U ovom broju biće reči o tome šta sve znači biti slobodan: od toga da li uopšte imamo biološku predispoziciju da slobodno donosimo odluke, do toga kako nas društvene norme primoravaju da se uklopimo u određene kalupe, i od toga kako se sloboda doživljavala kroz istoriju, do toga kako se doživljava danas. Pojam slobode priziva i pojam granica i ograničenja slobode, bilo zakonskih bilo psiholoških, kao i lične i društvene odgovornosti. Govorićemo i o tome kako nam je trenutna situacija sa korona virusom uskratila jednu vrstu slobode – slobodu da se krećemo i budemo u neposrednom kontaktu jedni sa drugima – ali nam i otvorila novu dimenziju slobode u kojoj imamo priliku da naučimo da usporimo i saživimo se jedni sa drugima, makar i iz daleka. Drugim rečima, i u neslobodi, sloboda je u svojoj suštini i dalje ostala neograničena.

Nažalost, održavanje nekih planiranih događaja i gostujućih predavanja nije bilo moguće, ali ako nastavite da listate časopis, naći ćete informacije o značajnim događajima koji su se ipak odigrali krajem protekle i početkom ove godine. Ovom prilikom želimo da se zahvalimo svima koji su učestvovali u stvaranju ovog broja, svim autorima i sagovornicima, a naročito mentorima – prof. dr. Jelici Novaković-Lopušini, asistentkinji Bojani Budimir i lektorki Renske Fenstri. Nadamo se da ovaj broj donosi ponešto interesantno za svakoga i želimo vam ugodno čitanje!

Jana Živkić,
Glavni urednik

I Maatschappelijke definities van vrijheid

Društvene definicije pojma slobode

Wat is vrijheid?

Šta je sloboda?

Bron / Izvor: <https://www.reizenindetijd.nl/om-niet-te-vergeten/wat-is-vrijheid/>

Handreiking bij het verkennen van het begrip vrijheid

In onze huidige samenleving vinden we vrijheid heel vanzelfsprekend. Maar dat is niet altijd zo geweest in Nederland. En nog steeds leven op verschillende plekken op de wereld mensen niet in vrijheid. Wat betekent het begrip vrijheid eigenlijk?

Vrijheid geen vanzelfsprekend goed

Een begrip als 'vrijheid' betekent niet voor iedereen hetzelfde. Dankzij regels ontstaat een kader waarin vrijheid beleefd kan worden. Als je de regels niet hebt en iedereen maar doet waar ie zin in heeft, zal de vrijheid van de één de vrijheid van een ander belemmeren. Daarom maken we afspraken met elkaar. Dit omdat we mensen voor elkaar en de overheid willen beschermen. In een democratie komen we met elkaar overeen waar die vrijheid aan moet voldoen. En welke regels we als te onvrij ervaren. We leggen vast in wetten hoe we met elkaar om willen gaan.

[...]

Pomoć pri definisanju pojma slobode

U savremenom društvu smatramo da je sloboda nešto što se uzima zdravo za gotovo. Ali to nije oduvek bilo tako u Holandiji.

I još uvek ljudi u raznim delovima sveta ne žive slobodno. Šta zapravo znači pojam sloboda?

Sloboda nije tekovina koja se sama po sebi podrazumeva

Pojam slobode ne znači isto za svakoga. Zahvaljujući pravilima stvara se okvir u kojem možemo doživeti slobodu. Ako pravila ne postoje i ako svako radi ono što želi, sloboda jednog čoveka će ugroziti slobodu drugog čoveka. Zato postoje međusobni dogovori, kako bismo ljude zaštitili jedne od drugih i od vlasti. Unutar demokratije saglasni smo koje zahteve ova sloboda mora da ispunjava i koja pravila se doživljavaju kao previše sputavajuća. Zakonima određujemo kako želimo međusobno se da se ophodimo.

Ali pravila koja međusobno dogovorimo, nisu nužno logičan izbor za svakoga. Ispostavlja se da jednu vrstu slobode možemo da smatramo važnijom od druge. Različita mišljenja o tome redovno dovode do diskusija, pa čak i do konflikta. To vidimo kada u porodicama deca dovode u pitanje pravila koja određuju roditelji,

ali i u demokratskim uređenjima u kojima se pravila neprekidno prilagođavaju novoj stvarnosti. Zbog toga sloboda nije nepromenljiva činjenica, već je dinamičan proces.

Ljudi biraju način na koji žele da dožive slobodu. Nalazi li se onda pravo slobode izražavanja mišljenja iznad, na primer, slobode veroispovesti? Nečiji izričiti stav može biti uvredljiv za vernike. A šta ako se sloboda veroispovesti kosi s pravom da budemo ono što jesmo? Ako na primer vernici pokažu da im smeta homoseksualnost? Tog trenutka sloboda počinje jednome tamo gde se sloboda drugome završava.

Drugi način da se pojam slobode istraži jeste da se vidi šta nesloboda tačno podrazumeva. U Drugom svetskom ratu sloboda ljudi često je ograničavana. Bili su prisiljavani da slede ideje jednog čoveka i da se pridržavaju svakojakih pravila za koja se nisu zajedno opredelili. Nije postojala sloboda govora. Nije bilo slobode štampe. A pravosuđe je bilo u rukama okupatora.

Na različitim mestima širom sveta ljudi još uvek nemaju ova prava. Tada se ispostavlja da je sloboda samo stečeno pravo, i nažalost ne tekovina koja se sama po sebi podrazumeva.

Groepsvertaling / Grupni prevod

Vrijheid of positieve en negativne vrijheid

Sloboda ili pozitivna i negativna sloboda

Bron / Izvor: <https://www.dewereldmorgen.be/community/vrijheid-of-positieve-en-negatieve-vrijheid/>

In de sociale en politieke filosofie wordt een onderscheid gemaakt tussen positieve en negatieve vrijheid. Ze beschrijven allebei een specifieke vorm van vrijheid, die je zou kunnen zien als rivalen: De negatieve vrijheid gaat over de afwezigheid van beperkingen, tegenwerkingen, grenzen. De associatie met negatief komt voort uit het feit dat de vrijheid vorm krijgt door afwezigheid van dingen. De positieve vrijheid beschrijft de mogelijkheden om te handelen, zodat je zelf je leven in de hand kunt nemen. Het positieve ontstaat door de aanwezigheid van een/de mogelijkheid tot handelen.

[...]

U sociaalnoy i političkoj filozofiji se pravi razlika između pozitivne i negativne slobode. Obe opisuju specifični oblik slobode koje možemo posmatrati kao rivale.

Negativna sloboda se odnosi na nepostojanje ograničenja, suprotnosti, granica. Asocijacija s negativnim proizlazi iz činjenice da se sloboda oblikuje kroz odsustvo stvari. Pozitivna sloboda opisuje mogućnosti da se deluje, tako da možete preuzeti kontrolu nad svojim životom. Pozitivno proizilazi iz postojanja sposobnosti da delujemo. Prema Isaiju Berlinu, na osnovu ovoga su nastala dva pitanja.

Negativna sloboda: U kom bi području čovek (ili grupa ljudi) mogao biti slobodan da sam može da odluči šta će raditi, a da se drugi ljudi (ili vlada) ne uključuju? Radi se o tome šta mi kao ljudi smemo, odnosno možemo da radimo, ili pak ne.

Pozitivna sloboda: Ko ili šta je najvažniji faktor ili koji faktor ima uticaja na to šta čovek radi ili šta želi? Znanje o različitim mogućnostima bi dakle moglo dati više slobode, ali bolest zavisnosti bi opet mogla da ograniči svaku slobodu

Moglo bi se reći da se negativna sloboda odnosi na spoljašnje faktore koji ljudima omogućavaju da nešto čine. Sada se pitamo nije li ta pozitivna sloboda u velikoj meri iluzorna. Zašto bolesti zavisnosti dovode do većeg ograničenja slobode nego obrazovanje? Obrazovanje ti ipak puni glavu idejama koje te onemogućavaju da drugašije razmišljaš. Zapadna filozofija i prema tome (takođe) mišljenje zapadne nauke se zasnivaju na dvostrukom konceptu čoveka (telo i um). Zbog toga nismo u stanju da formiramo sliku čoveka kao potpunog jedinstva. Ovakav dualistički način razmišljanja može se, na primer, često naći u medicinskom svetu, gde se zato bolest može posmatrati kao nešto potpuno fizičko, ali zbog čega postoje i psihosomatske tegobe. Ako je osoba potpuno jedinstvo, onda su te bolesti kod čoveka nemoguće.

Sa učenjem, dakle, nastaju nove mogućnosti (sloboda), ali mogućnosti su takođe zatvorene. Isto se naravno odnosi na znanje i odgovornost.

Međutim, koncept pozitivne i negativne slobode prikazuje veoma lepo polje napetosti, pogotovo kada se ona posmatra samo kao ograničenje spolja (negativna sloboda) i kada nešto od čega pojedinac pokušava da se odvoji s jedne strane, i pozitivna sloboda kao mogućnost da radi i dopušta šta se želi, i time, dakle, ograničava sloboda drugoga.

Ovo bi se, međutim, moglo sagledati iz drugog ugla. Čoveku je potrebno da bude deo grupe kako bi bio priznat kao pojedinac. U tu svrhu se čovek drži pravila i običaja grupe. To ograničava našu slobodu (ovo možemo da shvatimo kao negativnu slobodu). Da bismo se izdvajali od ostalih u neku ruku kršimo ova pravila i običaje kako bismo bili priznati kao pojedinci. Na taj način se razlikujemo od drugih (ovo možemo da shvatimo kao pozitivnu slobodu). Ako tako posmatramo čoveka i društvo (zajednicu), onda su čoveku - za postojanje (kako bi bio smatran čovekom), potrebne obe vrste slobode. Naboj između ove dve vrste je, međutim, za svakoga različit. Kao i način na koji se koristi pozitivna sloboda.

Teza: Svaki pojedinac može sebi priuštiti onoliko pozitivne slobode koliko negativna sloboda to dopušta.

To podstiče ideju o anarhiji i tiraniji. Da ne ide možda višak pozitivne slobode na ruku anarhiji a višak negativne na ruku tiraniji? Izgleda da je potreban balans između ova dva oblika slobode. Možda se pozitivna sloboda sastoji iz mogućnosti da izbegnemo negativnu slobodu. Ali to liči pomalo na izvrđavanje, na nepravdu. Negativna sloboda ipak mora na ovaj ili onaj način omogućiti dobru zajednicu, u kojoj pravednost i humanost imaju svoje mesto. Kada ljudi pokušavaju da putem pozitivne slobode to izbegnu, ne nastaje li nešto čudnovato?

Ipak, pozitivan i negativan predznak ostaju veoma nezgodni fenomeni. Nije li pre svega reč o iluziji? Nas formiraju ideje koje usvajamo tokom odrastanja i obrazovanja. One su ono što velikim delom određuje ko smo, šta radimo i koje izbore pravimo. U našoj slobodi

nas ograničavaju drugi ili društvo čiji smo deo. A delom se radi i o tome da su i zakoni i pravila kojima smo podređeni donekle proizvoljni. Sloboda u tom slučaju više liči na iluziju i u najboljem slučaju liči na eksperiment. Ako sloboda postoji, gde se može naći? Da li ona leži u čoveku ili pak izvan njega? Da li mi možemo da ukažemo na nju? Posebno kada slobodu sagledamo u svetlu budizma, u kojem se čak polazi od toga da nije čovek onaj koji misli, već da se misli. Ko je onda taj ko misli? I da li onda uopšte možemo da slobodno mislimo? Ili je to i onako nemoguće?

Budistički koncept stvara slobodu putem distanciranja. Oni traže slobodu razlikujući stvari na koje mi kao ljudi možemo da utičemo i stvari na koje pojedinac ne može uticati. Tada je važno da se u potpunosti ogradimo od onih stvari na koje ne možemo uticati. Jedino u čemu postoji malo slobode, jeste ono što preostaje i na šta dakle, pojedinac može uticati i što stoga može da se promeni.

Sloboda nije nešto što zaista postoji, već je to pre osećaj. Sloboda je onda osećaj koji mi kao individue možemo doživeti, ne nešto što zaista postoji. Slobodu doživljavamo kada možemo da pravimo izbore, kada imamo osećaj da možemo da utičemo na tok našeg života. Slobodu dakle, možemo da doživimo tek kada imamo volju. Time što nas pokreće volja za nečim što možemo i pak ne možemo da ostvarimo, osećamo se slobodno. Kada smo uspešni osećamo se slobodno, a ne tako slobodno kada nismo uspešni. Kada život ide svojim tokom, mi ne doživljavamo slobodu, ali takođe ne doživljavamo ni neslobodu.

Čini se kao da je i sama sloboda zapravo koncept mišljenja. Možemo li zapravo uopšte da razmišljamo o čoveku i svetu bez koncepta slobode? Da li svet i čovek izgledaju drugačije ako ne postoji ideja slobode i nedostatka slobode. Uzmimo za poređenje konstataciju japanskog filozofa Nišide¹, da je do sredine devetnaestog veka u japanskom načinu razmišljanja postojao samo jedan karakter, kako za telo tako i za duh. Dualističko razmišljanje - koje mi poznajemo - za njih je bilo potpuno čudno.

Da li bismo mogli reći da se sloboda nalazi u duhu/duši a nesloboda u telu? Različiti zapadnjački filozofi, među kojima i Sokrat, to tako predstavljaju. Telo drži čoveka zatočenim, duh ga čini slobodnim. Telo ograničava dušu, na primer žudnjom (glad, seksualnost, itd.). Tako da nije tako strašno umreti, zaključuje Sokrat, jer se čovek tada napokon oslobađa tela i sasvim je slobodan da misli i pristupi istinskom znanju. O ovome se u zapadnjačkoj filozofiji mnogo diskutovalo.

Da li biti slobodnog mišljenja znači isto što i imati sumanute ideje? Kako se moramo ophoditi prema ljudima koji imaju sumanute ideje? Da li smo mi, kao ljudi, slobodni da imamo sumanute ideje ili ih se trebamo odreći zarad svoje slobode? I kako se onda treba ophoditi

prema drugima koji imaju sumanute ideje? Moramo li ih osloboditi zablude? Sloboda mišljenja podrazumeva takođe i slobodu da imamo sumanute ideje. Ali šta ako su te ideje štetne za ljude i društvo? Onda rešenje možemo naći u eseju o toleranciji Džona Loka. On smatra da svaki čovek ima slobodu da misli šta želi, međutim, u delanju je ograničen jer se mora pridržavati zakona i pravila.

Dakle, osoba nikada ne može biti odgovorna za ono što misli, već samo za svoja dela – ono što čini. Zakoni su u tom smislu pravila ponašanja s velikom privremenom vrednošću, iako mogu dugo trajati. Kao ljudsko biće možete misliti šta želite u vezi sa različitim oblicima seksualnosti ali u našem zakonu mi određujemo jasno koji su oblici seksualnosti dozvoljeni. I u ovom trenutku je zakonski dozvoljeno stupanje u seksualni odnos sa osobama istog pola i/ili sa ljudima drugog pola.

Uostalom, naš zakon o ovoj temi izgledao je drugačije pre 100 godina. Zakonski ovde ne postoji ograničenje u pogledu broja seksualnih veza u koje čovek stupa. Međutim, ne slažemo se sa seksualnim vezama s maloletnicima. U stvari, čini se kao da i samo razmišljanje o ovome smatramo kažnjivim. Pri čemu treba dodati da je danas ova starosna granica drugačije postavljena nego pre 40 do 50 godina, i da se drukčije vrednuje težina zločina.

Takođe, još uvek ne znamo kako da se zakonski uopšte nosimo s prostitucijom. Razmišljanje svakog pojedinca o ovome je slobodno, ali naše postupanje mora da bude vođeno zakonima i pravilima. Diskriminacija ili podsticanje na mržnju su isključeni jer to zakonski nije dozvoljeno. Pitanje je, međutim, kada se iznošenje vaših misli (sloboda govora) pretvara u podsticanje na mržnju.

¹ Nishida Kitaro, japanski filozof dvadesetog veka

Bron / Izvor: <https://www.brainwash.nl/bijdrage/hoe-vrijheid-een-valse-belofte-kan-zijn>

Auteur / Autor: Alicja Gescinska

Vrijheid heeft me altijd bezig gehouden, juist omdat ik als kind in onvrijheid leefde. Toen ik zeven jaar oud was, vluchtten mijn ouders en ik vanuit het communistische Polen naar België. Naar het vrije Westen, zoals mijn ouders het noemden. Daar zou het beter zijn. Als kind had ik allerlei verwachtingen van hoe dat vrije Westen eruit zou zien. Maar ik werd diep teleurgesteld.

Ik verwachtte dat er in het Westen alleen maar geglimlacht zou worden, dat de kleuren anders zouden zijn, dat we een magische wereld zouden betreden. Een vrij kinderlijke verbeelding, zo bleek. Toen we aan de grens met Duitsland stonden, zag ik dat de bomen aan de andere kant even groen waren als in Polen en de lucht even grijs. Is dat dan het vrije Westen?

Toch zit er wel een waarheid in die kinderlijke fantasie. In vrijheid zit een belofte, de belofte dat het beter zal worden. Maar vrijheid kan ook heel kil zijn, zo ontdekte ik. In Brussel werden we opgevangen in het Klein Kasteeltje, een van de opvangcentra voor asielzoekers in de stad. Een oude gevangenis, ironisch genoeg. Ik herinner met die eerste weken nog. We waren in het vrije Westen, maar konden niets.

[...]

Sloboda me je oduvek zaokupljala, upravo zbog toga što sam kao dete živela u neslobodi. Kad sam imala sedam godina, izbegla sam s roditeljima iz komunističke Poljske u Belgiju, ili, kako su oni to nazivali „na slobodni zapad“. Tamo je trebalo da nam bude bolje. Kao dete sam imala raznorazna očekivanja o tome kako će slobodni zapad izgledati, ali sam se duboko razočarala.

Očekivala sam da će se na zapadu svi smeјati, da će boje biti drugačije, da ćemo zakoračiti u magični svet. To je bila poprilično detinjasta fantazija, kako se ispostavilo. Kad smo stajali na nemačkoj granici, videla sam da je drveće s druge strane podjednako zeleno kao i u Poljskoј, a vazduh podjednako siv. Da li je to slobodni zapad?

Ipak ima istine u onoj dečjoj fantaziji. Sloboda sadrži jedno obećanje, obećanje da će biti bolje. Ali, sloboda može takođe da bude veoma hladna, kako sam kasnije otkrila. U Briselu smo primljeni u *Mali zamak*, jedan od azila u gradu, koji je, ironično, bio stari zatvor. Još uvek se sećam prvih nedelja tamo. Bili smo na slobodnom zapadu, ali nismo ništa mogli.

Nismo imali posao, nismo znali jezik, nismo mogli u školu. Nalazili smo se na margini društva. Otkrila sam da biti na slobodnom mestu nije dovoljno da se bude slobodan. Šta znači sloboda ako nemamo sredstva da je iskoristimo? O tome sam ponovo razmišljala kad sam kao student čitala *Oblomova* ruskog pisca Ivana Gončarova. U romanu se radi o čoveku koji želi svašta da radi u životu, ali ne može da odluči da pređe u akciju. Knjiga se pretežno odvija u krevetu. U velikoj meri je Oblomov slobodan, ima sve mogućnosti, ali istovremeno i nije slobodan, jer ih ne koristi. Nešto mu preprečuje put.

Očigledno je potrebna konceptualizacija slobode, što sam takođe primetila kada sam pitala studente kada se osećaju slobodnim. Kada se molim, čitam, studiram, idem u crkvu, ili pak kad ne moram u crkvu, kada se bavim sportom... To su bili razni odgovori. To se vidi i u političari, političari i levo i desno govore o slobodi, ali kako može sloboda nekoga ko je ekstremni levičar biti ista kao sloboda nekoga na desnoj strani spektra? Nad tim treba da se zapitamo.

Na slobodu se uvek gleda kao na nešto pozitivno. Upravo je zato ona i oruđe političara. Izbori se dobijaju pozivanjem na više slobode, a ne donošenjem pravila i restrikcija. Ali, da li je ta pozitivna konotacija uistinu opravdana? Ispod pozitivne reči *sloboda* se krije mnogo negativnosti.

U Belgiji partija *Vlaams Belang* želi da oslobodi zapad islama, a PVV (Partija slobode) ima tu reč u nazivu stranke. U Ukrajini postoji stranka koja se zove *Svoboda*, koja je želela da spreči da pevačica *tamne boje kože* predstavlja Ukrajinu na Evroviziji. Moramo da budemo skeptični prema pojmu slobode koji koriste političari. Sloboda može da znači i neslobodu ako neko nema odgovarajuću boju kože. Sloboda vuka je nesloboda ovce.

Britanski filozof Isaja Berlin pravi podelu na pozitivnu i negativnu slobodu. Ovi pojmovi nemaju veze s dobrim i lošim, već s načinom na koji se sloboda definiše. Negativna sloboda znači da je čovek slobodan kada nečeg *nema*, prvenstveno kad nema spoljnjih ograničenja. Pri pozitivnoj slobodi je čovek slobodan kada nečega *ima*, na primer, konkretnih mogućnosti. Negativna sloboda se zasniva na tome šta *smemo*, pozitivna na onom što *možemo*.

Da konkretizujemo: da li je analfabeta slobodan da čita? Ako polazimo od negativne slobode, jeste: ne postoji nikakav hendikep koji ga sprečava da čita. Može da ode da kupi knjigu i ne postoji niko ko će mu zabraniti da čita. Kod pozitivne slobode posmatramo mogućnosti i sposobnosti analfabete. Da li je on u stanju da čita, da li može da dešifruje reči? U tom slučaju bismo morali da zaključimo da on nije slobodan da čita. Pitanje ne može da glasi da li su vrata otvorena, nego da li je neko u stanju da prođe kroz njih.

Za mene je pozitivna sloboda upotrebljiva forma slobode. Sećam se da smo živeli godinu dana u Belgiji kada sam otišla s roditeljima u prodavnicu igraćaka. Divila sam se svim tim lepim stvarima, ali nismo mogli ništa da kupimo. Moji roditelji jednostavno nisu imali novca. Možda deluje detinjasto, ali to je metafora. Možete odrastati u slobodnom društvu u kom nije zabranjeno da radite šta želite, ali ako nemate sredstva, onda je ta sloboda gorka.

Onima koji u teoriji smeju mnogo toga, ali u praksi mogu malo, često se čini da je sloboda lažno obećanje.

Vertaling / Prevod: Branislava Polimac

II Onderwijs en vrijheid

Opvoeding en vrijheid

Wat moeten we met de vrijheid van onderwijs?

Šta da radimo sa slobodom obrazovanja?

Bron / Izvor: <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/12/06/wat-moeten-we-met-de-vrijheid-van-onderwijs-a3982980>

Moeten we religieuze scholen niet meer toestaan? Of is artikel 23 van de grondwet juist een liberale triomf? Vier essayisten over de vrijheid van onderwijs.

Opening van de eerste Nederlandse Montessorischool in 1937. Montessorischolen behoren tot het algemeen bijzonder onderwijs.

De Onderwijsraad, het onafhankelijk adviescollege over onderwijs voor regering en parlement, brengt in 2020 een verkenning uit over artikel 23 van de grondwet. De raad vroeg daarom vier opiniemakers een essay te schrijven over de vrijheid van onderwijs anno 2019.

[...]

Treba li zabraniti religiozne škole? Ili je član 23 Ustava liberalni trijumf? Četvoro esejista govore o slobodi obrazovanja.

Prva Montesori škola u Holandiji otvorena je 1937. godine. Montesori škole su škole za opšte zasebno obrazovanje.¹

Savet za obrazovanje, nezavisno savetodavno telo za obrazovanje za Vladu i parlament, pokrenuće u 2020. godini razmatranje člana 23. Ustava. Savet je tim putem u 2019. godini zatražio od četiri novinara da na napišu esej o slobodi u obrazovanju. U nastavku teksta prenosimo dva.

Kako umaći državi

Sloboda obrazovanja koja je omogućila otvaranje zasebnih škola postoji od 1917. godine. Međutim, 17 godina pre toga nije postojala mogućnost biranja vrste obrazovanja. Godine 1900. ministar Human Borhesius doneo je predlog zakona kojim obrazovanje postaje

¹ Montesori metod je optimalni način rada sa decom i mladima koji se zasniva na prirodnim potencijalima deteta za razvoj, unutrašnjoj motivaciji, aktivnom učenju, povezivanju ideja i sticanju funkcionalnog znanja.

obavezno za sve građane Holandije. Svaki stanovnik Holandije morao je da napusti topli dom na najmanje šest godina kako bi se školovao. U toku narednih 120 godina prinuda na školovanje se samo proširivala. Danas svaki Holanđanin provodi u periodu od obaveznih 13 godina pet dana nedeljno u obrazovnoj ustanovi.

Polaznici škole poslušno prihvataju raspored časova koji diktira kada u toku nedelje, na kom mestu kog nastavnika moraju da slušaju. Pitanje da li je učeniku uopšte do školovanja, da li on već poznaje materiju i da li ima motivaciju da uči je irelevantno. Oni koji se ne pojave se kažnjavaju. Preko direktora škola, inspektora, pa čak i javnih tužilaca, država dolazi da pokuca na vrata i podeli novčane kazne. Ovu apsurdnu intervenciju vlasti u životima nevinih građana doživljavamo kao najnormalniju stvar na svetu i o tome nema bitnih rasprava.

Država oslobađa učenike tek kada na završnom ispitu tačno odgovore na dovoljan broj pitanja iz programa koji je vlada odredila kao obavezan. Tek tada mogu samostalno da odlučuju na šta će trošiti svoje vreme, pažnju i energiju. O kakvoj to slobodi obrazovanja se zapravo radi?

Hvala bogu, još uvek postoji sloboda u načinu na koji se ispunjava vreme tokom tih dugih godina. Na kraju krajeva, obrazovanje nije neutralna aktivnost. Uprkos težnji ka naučnoj zasnovanosti, i angažovanju vojske pedagoga i obrazovnih stručnjaka koji se svakodnevno bave pitanjem toga koji način obrazovanja je najefikasniji, na kraju se, ipak, svako drži svog ubeđenja. Jedni veruju da pažnju u školi pre svega treba posvetiti književnosti ili čak muzici. Drugi veruju da je najbolje za decu da pola dana govore engleski. Ljudi žele da okopavaju okućnice, da u tišini meditiraju ili se bave sportom.

Srećom, ne moramo da se složimo. U okviru prinudne obaveze školovanja, roditelji još uvek mogu da daju smernice. Grupa roditelja ili građana može, bez ulaganja sopstvenog novca, samoinicijativno da osnuje ili otvori školu, pod uslovom da se ispune brojni uslovi i zahtevi za kvalitetom. Zahvaljujući tome ne morate da prođete pored holandske zastave kada idete u učionicu ili pored portreta državnika kada krenete u školsko dvorište.

Ubeđena sam u to kako je važno postojanje mogućnosti da se umakne državi. Da svi – svaki građanin, svaki pojedinac, svaka porodica, svaka manjina – imaju mogućnost da pobegnu od diktature koju uspostavlja većina i da se drže svoje istine i ostanu u svom malom svetu. Upravo je zbog prinudnog obrazovanja Član 23 postao tako značajan vid slobode.

Segregaciju sprovode elitne škole

Kada se diskutuje o Članu 23, razlog je gotovo uvek pitanje islamskog obrazovanja. Setimo se dugotrajnih nereda kod srednje škole *Haga Lyceum* u Amsterdamu koji su se desili usled navodnih pokušaja radikalizacije nastavnih sadržaja i veza sa terorizmom, i opstrukcije vestlandskog opštinskog veća zbog otvaranja islamske škole. Alarmizam je često toliko veliki da bi se skoro moglo pomisliti da se devijacije unutar denominacionog obrazovanja i strah od istih sada javljaju po prvi put.

Ako praktičnije pristupimo problemu, dolazimo do toga da se Član 23 ne tiče samo izbora određene vrste škole koja bi odgovarala filozofiji života roditelja. Ministar Ari Slob ranije je podelio par objektivnih činjenica sa NRC-om: oko dve trećine roditelja šalje decu na posebno obrazovanje. Ne čini mi se verodostojnim da su svi ti roditelji vernici po opredeljenju ili da svi biraju onu školu koja tačno odgovara njihovoj verskoj ili filozofskoj opredeljenosti. U mnogim muslimanskim školama rade nemuslimanski nastavnici, a 90 odsto muslimanske dece ne ide u islamske škole.

Slobodno možemo pretpostaviti da svaki roditelj želi najbolje za svoje dete. Ni jedan roditelj ne šalje dete u lošu školu, bez obzira na to da li je ona ideološki odgovarajuća ili ne. Ali te loše škole postoje, i ne raspolaže svako luksuzom da upiše dete u bolju školu koja je u drugom delu grada, a kamoli u školu koja je i dobra, a takođe odgovara filozofiji života.

Dok su političari veoma zabrinuti zbog pojave „paralelnih društava“ usled osnivanja islamskih škola, istovremeno ignorišu činjenicu da ta paralelna društva već postoje, i to ne zbog Člana 23. Tabu koji se ne adresira je da (auto) segregaciju sprovode visokoobrazovani, beli roditelji i da veliki deo njih šalje decu van svoje mešovite sredine u škole koje pohađaju uglavnom deca bele rase. To je prava segregacija u obrazovanju – dakle ne ona između javnih i denominacijskih škola, već između onih koje pohađaju bela i onih koje pohađaju crna deca.

Današnja generacija roditelja iz zapadnog dela Amsterdama i južnog dela Roterdama zato želi da osnuje sopstvene škole, drugačijih pedagoških i didaktičkih pogleda koje bi bile direktnije društveno angažovane. I da, onda Član 23 nudi rešenje. Takvo društveno angažovanje, naravno, treba podržati. Zašto ukinuti ili izmeniti član koji jednostavno funkcioniše čak i nakon 100 godina? Živeo Član 23.

Vertaling / Prevod: Jana Živkić

III Meningsuiting en vrijheid

Govor i sloboda

Over de historie van het vrije woord in Nederland

O istoriji slobode govora u Holandiji

Bron / Izvor: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/over-de-historie-van-het-vrije-woord-in-nederland~b67826f6/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

Auteur / Autor: Frank van Vree

De vrijheden die dj's, cabaretiers en columnisten van links en rechts zich vandaag de dag permitteren, is minder een vrucht van christelijke tradities dan een verworvenheid van de nu alom verfoeide, maar vrolijke jaren zestig...

Toch was ook in die tijd het beginsel van de vrijheid van meningsuiting al in de Grondwet vastgelegd waaruit blijkt dat deze geschiedenis heel wat ingewikkelder is dan wel wordt gesuggereerd.

De gedachte dat er zoiets bestaat als een recht op vrije meningsuiting heeft zich pas in de loop van de Europese geschiedenis ontwikkeld.

[...]

Sloboda koju danas pružaju didžejevi, kabaretisti kao i levičarski i desničarski kolumnisti, manje je plod hrišćanske tradicije nego dostignuće sada već opšte prokazanih, ali ipak veselih šezdesetih...

Međutim, i u to vreme je princip slobode izražavanja već bio utemeljen u Ustavu, što pokazuje da je ova istorija daleko složenija nego što se navodi.

Ideja da postoji nešto nalik pravima na slobodu izražavanja razvila se tek tokom istorije Evrope. Njeni koreni dosežu do kraja 15. veka, do humanista, reformatora crkve i naučnika koji su se pokušali osloboditi apsolutnih pretenzija katoličke crkve. Oni su se zalagali za slobodu istraživanja i, pre svega, za slobodu savesti pojedinca. Takva shvatanja, međutim, retko nailaze na odobravanje. Tek u 18. veku su britanski radikali, francuski filozofi i revolucionarni Amerikanci jasno i glasno zahtevali pravo da se slobodno izražavaju, ne samo u oblastima nauke i filozofije, već i u političkim i religijskim stvarima. Za Emanuela Kanta, velikog mislioca nemačkog prosvetiteljstva, istina je mogla izaći na videlo samo kroz „glasno razmišljanje“, kroz slobodnu javnu debatu: nema

napretka bez slobode govora. U revolucijama koje su usledile, ova bi se shvatanja obilno slavila da bi odmah nakon uspostavljanja ponovnog poretka ponovo bila skrajnuta.

Uprkos snažnom protivljenju monarhista, strogih protestanata i katolika, princip prava na slobodu izražavanja postepeno se tokom 19. veka ukorenio u zapadnim društvima. To se uglavnom desilo zahvaljujući liberalnim i demokratskim pokretima, za koje je sloboda izražavanja bila isto toliko bitna kao i za Emanuela Kanta. U Holandiji je to rezultiralo Ustavom iz 1848. godine kojim je uspostavljena sloboda štampe.

Iako princip slobode izražavanja u Holandiji, za razliku od mnogih drugih evropskih država u kojima su tokom kraćeg ili dužeg perioda upravljali totalitarni i diktatorski pokreti, u stvari ostao od tada netaknut, sloboda je ovde takođe bila strogo ograničavana. Postoje dva razloga za to.

Prvo, liberali i njihovi prosvetljeni prethodnici su pod „slobodnim govorom“ uglavnom podrazumevali razumnu razmenu argumenata, a ne kaos u kome bi svi rekli ili napisali ono što bi im tek tako palo na pamet.

To je značilo da čak ni liberali nisu oklevali da intervenišu kada su verovali da su standardi pristojnosti prekoračeni, kada se upotrebljavao revolucionarni jezik ili je vređana kraljevska kuća. U nekim slučajevima to je rezultiralo značajnim zatvorskim kaznama.

Drugo, katolici i protestanti u Holandiji uspeli su da povrate dosta terena od kraja devetnaestog veka. To je dovelo do ograničavanja slobode izražavanja na više načina. Tako su, na primer, film i radio bili pod strogom vladinom cenzurom. Godine 1932. je čak usvojen zakon protiv psovanja koji je sačinio deda sadašnjeg ministra pravde J. Donera. Sve što bi se moglo smatrati uvredljivim, bogohuljenjem, revolucionarnim i nemoralnim bilo je zabranjeno u bioskopima, na televiziji, u javnim čitaonicama i drugim javnim prostorima.

Ideja da je sloboda govora gotovo neograničena, da možete da kažete šta god želite na način koji želite je mnogo novijeg datuma. Kulturna revolucija šezdesetih takođe je označila prekretnicu u tom pogledu, što je vidljivo iz mnogih medijskih nereda tog vremena, koji su takođe bili praćeni nasilnim emocijama i fizičkim pretnjama.

Vertaling / Prevod: Sara Smičković

In de vrijheid van meningsuiting zit houtworm

U slobodu govora se uvukao crv

Bron / Izvor: <https://www.parool.nl/columns-opinie/in-de-vrijheid-van-meningsuiting-zit-houtworm~b93f2a6b/>

Auteur / Autor: Theodor Holman

En? Hoe zit het met de vrijheid van meningsuiting, vijftien jaar na de moord op Theo van Gogh?

Laat ik het keurig zeggen: in het recht op vrijheid van meningsuiting zit houtworm. Langzaam maar gestaag wordt hij weggevreten, bijna onmerkbaar.

Het Wildersproces. Dat proces is een regelrechte aantasting van de vrijheid van meningsuiting. Zeker waar het de uitspraken van een politicus betreft. Het Openbaar Ministerie had zich nooit met die uitspraken moeten bemoeien.

Dan minister Ollongren, die 'fake news' te lijf wil gaan. Fake news is nieuws dat niet waar is. Het is niet aan de overheid om zich te bemoeien met wat nieuws is of niet. En ook niet om zich te bemoeien met het waarheidsgehalte.

Neem het klimaatdebat. Er zijn duidelijk twee groepen. Groep Klaver en groep Baudet. Men verwijt elkaar leugens te vertellen. De regering mag een standpunt innemen, maar mag natuurlijk nooit een opinie daarover verbieden.

[...]

I? Kako stoje stvari sa slobodom govora, petnaest godina nakon ubistva Tea van Goga?

Da kažem to na fin način: u pravo na slobodu govora uvukao se crv. Polako ali sigurno crv ga nagriza, gotovo neprimetno.

Nekoliko primera.

Suđenje Vildersu. To suđenje je direktno kršenje slobode govora. Bar što se tiče izjava političara. Javno tužilaštvo nije trebalo da se meša u ove izjave.

Onda i ministarka Ollongren, koja poziva u borbu protiv fake news. Fake news su vesti koje su neistinite. Nije na državi da se meša u to šta je vest, a šta ne. Niti u stepen istinitosti.

Uzmimo kao primer debatu o klimi. Jasno je da postoje dve grupe. Grupa Klaver i Grupa Bode. Ljudi optužuju jedni druge kako lažu. Vlast sme da zauzme stav, ali naravno da nikad ne sme da zabrani mišljenje o tome.

Evropa takođe želi da zabrani lažne vesti. Tome su posvećena izuzetno skupa istraživanja.

Pored toga imamo i nesporazume. Na primer, pojačavanje ozvučenja pri pozivu za molitvu, čime Plava džamija želi da nas zanese. Zalaganje za zabranu toga nema veze sa cenzurom, slobodom veroispovesti ili slobodom govora. Sloboda izražavanja ne tiče se zvučnog pojačavanja teksta.

Nedavno smo videli da je karikaturistu Gregorijusa Nekshota uhapsila policija zbog uvredljivih karikatura. To je bilo više od primene cenzure, to je bilo u potpunosti skandalozno. Posebno jer je bilo poznato da je posebna radna grupa vlade već godinu dana motrila na karikaturiste.

Na kraju ovo. Strah da iskažeš i napišeš svoje mišljenje je nesumnjivo porastao. Kod svih. Kako bi mogao da posetiš neke događaje, moraš da se prijaviš, poneseš ličnu kartu i na kraju sve vrvi od policije ili obezbeđenja. To te čini opreznijim. Samocenzura ti začepi usta. Mučenje.

Povrh toga, vlada te primorava na politički korektan govor. Ko se toga ne drži, gubi dotacije, ili je rasista, ili je fašista. Vlada želi da se ti i kao umetnik ponašaš politički korektno. Teo van Gog ne bi na primer nikada ni centa dobio od Amsterdamskog fonda za umetnost.

Nije samo sloboda mišljenja manja, duhovna sloboda pati od demencije.

Slobodo... pomози mi...

Vertaling / Prevod: Gala Bjelica

Vrijheid van meningsuiting is geen absolute waarde

Sloboda govora nema apsolutnu vrednost

Bron / Izvor: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/vrijheid-van-meningsuiting-is-geen-absolute-waarde~b461e27b/>

Auteur / Autor: R.M. Wibier

Bij het beledigen en zwartmaken van anderen wordt al te graag de vrijheid van meningsuiting opgevoerd, betoogt Tilburgse hoogleraar Wibier.

De actiegroep Fuck Racisme - Fuck de Koning protesteert in 2015 tegen de mogelijke vervolging van de activist Abulkasim Al-Jaberi, die tijdens een demonstratie tegen Zwarte Piet Fuck de Koning riep. Beeld ANP

Wie het drama van de Brexit volgt, heeft gezien hoe gemakkelijk een beschaafd land kan afzakken naar verlamme polarisatie. De verdeeldheid tussen de Brexiteers aan de ene en de Remainers aan de andere kant is inmiddels zo groot, dat er van een serieuze dialoog eigenlijk geen sprake meer is. Beide kampen overschreeuwen zichzelf in de herhaling van het eigen standpunt. Zij beroepen zich daarbij op 'de wil van het volk' en maken de tegenpartij uit voor verraders van de democratie. Het gevolg: een puinhoop waarvan het nog maar de vraag is of die ooit nog kan worden opgelost.

[...]

Akciona grupa *Jebeš rasizam – jebeš kralja* protestovala je 2015. protiv potencijalnog progona aktiviste Abulkasima Al-Džaberija, koji je tokom demonstracija protiv Crnog Petra uzviknuo „Jebeš kralja“.

Ko prati dramu oko Bregzita, video je kako je lako da civilizovana zemlja spadne na parališuću polarizaciju. Podela između Bregzitara s jedne strane i onih koji su za ostanak Ujedinjenog Kraljevstva u EU s druge, sada je tako velika da više ne može biti govora o ozbiljnom dijalogu.

Obe strane se nadvikuju ponavljajući sopstvene stavove. Pozivaju se na „volju naroda“ i predstavljaju opoziciju kao izdajice demokratije. Posledica: zbrka oko koje se postavlja pitanje da li se ikada može razrešiti.

U Holandiji srećom još uvek nije dotle došlo, ali ima razloga za brigu. Ton društvene debate je postao grublji i stanovišta izgleda i ovde postaju ekstremnija. Poštovanje onih sa drugačijim mišljenjem je čak i ovde pod pritiskom.

To se, na primer, ispoljava u čestom pozivanju na slobodu govora kao izgovor za promovisanje uvredljivog govora i diskreditovanja protivnika. Jedan od mnogih primera je tvrdnja da elita demokratsku volju naroda konstantno pokušava da ignoriše, npr. ako se radi o penzijama, migraciji i klimi.

Bez mešanja države

Prema mom mišljenju jedan od razloga za ovakav zabrinjavajući razvoj događaja je taj da su sloboda govora i demokratija viđeni kao previše apsolutni. Sloboda govora je zaštićena u našem ustavu. Treba imati na umu da je ova sloboda pre svega namenjena tome da se spreči mešanje vlade i državne cenzure, a ne kao propusnica građanima da jedni druge demonizuju. Čak i u odnosu na države nije sloboda apsolutna. Na primer pozivi na nasilje ne mogu biti opravdani pozivajući se na slobodu govora.

Među građanima je sloboda govora manje značajna nego što se često misli. Ja mogu svog političkog protivnika da nazovem „protivnikom demokratije“, a da ne završim u zatvoru zbog toga. Ali raditi to je nepoželjno

i nepreporučljivo. Polarizacija ima tendenciju da bude sve gora. Kontriranje je uvek komplikovanije nego probati da se uvek održi ljubaznost i poštovanje, čak i kada se u potpunosti ne slažete sa protivnikom.

Ukroćivanje prirodne sklonosti da vidite druge kao neprijatelje je slamka spasa za koju se drži naša civilizacija. Istorija je puna primera grozota koje su posledica legitimizacije slike o neprijatelju. Svesno ili nesvesno raspirivanje toga ne može nikad biti opravdano pozivanjem na slobodu govora. Generalno se ne divim ljudima koji su „konačno rešili da kažu šta stvarno misle“. Razumevanje i poštovanje stanovišta onog sa kojim se ne slažeš je teže, ali jedina mogućnost za pronalaženja kompromisa.

Demokratija takođe nema apsolutnu vrednost. Mnogi iz Ujedinjenog Kraljevstva će se i dalje češati po glavi da li je referendum o Bregzitu bila baš tako razumna ideja. Povrh toga rezultat referenduma ne govori ništa o tome šta se sada konkretno mora desiti. Postoji nebrojeno mnogo varijanti Bregzita, od potpunog odvajanja od Evrope, do tako bliske veze da se samo deklarativno radi o istupanju iz EU. Društvo je postalo previše kompleksno da bi se donosile izričite odluke za ili protiv.

Politika je fluidna, ne zato što političari to tako hoće, nego zato što je realnost jednostavno neuhvatljiva. Naš sistem reprezentativne demokratije, u kojoj građani nezgodna razmatranja prosleđuju članovima parlamenta elegantno je rešenje ovog problema. Direktnija demokratija u vidu češćih referenduma ili reagovanja na svako merenje javnog mnjenja je u mojim očima izuzetno loša ideja.

Civilizovana debata

Demokratija ne može da funkcioniše bez civilizovane debate i poštovanja prema protivnicima, čak kada je odluka već doneta. Opet može Bregzit da posluži kao primer. Oni koji su za napuštanje EU su pobedili na referendumu, ali je skoro polovina britanskog stanovništva glasalo za ostanak. Ako britansko društvo ne želi da se u potpunosti poremeti, moraju se uzeti u obzir i osećanja ove druge grupe, prilikom konkretizacije Bregzita. To je takođe demokratija.

Hajde da u Holandiji ne pratimo primer Bregzita, da nastavimo da poštujemo jedni druge u debatama i da se odgovorno odnosimo prema našim demokratskim slobodama.

Vertaling / Prevod: Gala Bjelica

IV Neurologie en vrijheid

Neurologija i sloboda

Hersenen, vrije keuze en onvrije wil

Mozak, slobodan izbor i neslobodna volja

Bron / Izvor: <https://www.eoswetenschap.eu/psyche-brein/hersenen-vrije-keuze-en-onvrije-wil?fbclid=IwAR2Y6GIO7Qf-QYGOdB9JJGctrqXjEaOxX-8ddO51cQWenYTSbYJZ9XRwAAc>

Auteur / Autor: Flip Krabbendam

Met enige regelmaat verschijnen er publicaties met wetenschappelijke bewijzen dat de vrije wil niet zou bestaan. Als dit waar is, dan heeft dat verre gaande consequenties... Kunnen we dit ook anders zien?

In beschouwingen over hoe onbewuste impulsen in de hersenen ons leven bepalen, waarbij het idee dat wij zelf keuzes maken een illusie zou zijn, wordt meestal het eerst gedacht aan wat dit betekent voor de rechtspraak. Want kun je iemand nog aansprakelijk stellen voor zijn of haar daden als wij geleefd worden door processen in de hersenen? Maar de consequenties gaan veel verder!

Zo wordt het onmogelijk om jezelf te verwerklijken, dat wil zeggen om keuzes te maken en aan de verwerklijking daarvan te werken. Een studie volgen, een kamer inrichten, een muziekinstrument bespelen, leren autorijden of programmeren... als dit alles niet meer is dan het gevolg van elektrische stroompjes en chemische omzettingen in de hersenen, waar blijf je dan zelf nog?

[...]

Često se pojavljuju publikacije praćene naučnim dokazima da slobodna volja ne postoji. Ako je to tačno, onda to sa sobom nosi i dalekosežne posledice... Možemo li ovo sagledati iz drugačije perspektive?

Pri razmatranju toga kako nesvesni impulsi u mozgu određuju naše živote, pri čemu bi ideja da mi sami donosimo odluke bila iluzija, prvo se misli na odnos s pravednošću. Jer da li možemo nekoga smatrati odgovornim za svoje postupke ako nas vode procesi u našim mozgovima? Ali posledice sežu mnogo dalje!

Na ovaj način postaje nemoguće shvatiti sebe, to jest donositi odluke i raditi na njihovoj realizaciji. Ako je pohađanje studija, spremanje sobe, sviranje muzičkog instrumenta, vožnja auta ili učenje programiranja samo rezultat električnih talasa i hemijskih promena u mozgu, gde smo onda tu mi?

Ono što se gubi je osećaj zadovoljstva koji se javlja kada smo prevazišli poteškoće, kada smo otkrili ili postigli nešto. Gubi se i ideja da su opcije koje smo videli i odluke koje smo doneli korisne, a možda čak i značajne za druge ljude. Šta bi to značilo da ne postoji svesno „ja“ koje je

bilo kreativno, donosilo odluke i istrajalo.

Čini se da rezultati neuroloških istraživanja sugerišu da „isparava“ i jedan drugi aspekt života, a to je sposobnost da se voli ili bude društven. Kako ćemo za to biti sposobni ako „mi sami“ zapravo ne postojimo, ako nismo ništa drugo do bioloških mehanizama koje formira naš DNK, a pritom diktira mozgu koji kvaliteti će nam kod partnera biti privlačni i u kojoj meri ćemo stupati u interakciju sa pripadnicima iste vrste.

Tada ljubav više ne može značiti da ljudi jedni druge podstiču na pravljenje sopstvenih izbora, na realizovanje tih izbora i na usavršavanje sebe.

Etika koju smo osmislili kako bismo poštovali i svoj i tuđi razvoj i slobodu, takođe gubi značaj ako samo posmatramo biohemijske procese. Ovo može doći do izražaja u psihijatriji u trenutku kada se žrtve okolnosti koje ograničavaju njihovu slobodu u društvu ili porodici, umire i podmire lekovima, dok se oko uzroka njihovih problema ništa ne preduzima.

Ovde se radi o ideji smislenog života jer to može biti slučaj samo ako smo kao bića svesni da u potpunosti

ostvarujemo slobodu kroz mogućnosti koje smo videli, do onoga što smo shvatili, preko toga šta to znači za druge, i toga kakvu smo interakciju imali, i na kraju šta smo sve na osnovu toga shvatili.

Ako ideju da mi ovde samostalno delamo deklariramo kao iluziju i samim tim diskvalifikujemo, šta onda preostaje od nas? Tada se život odvija mimo nas, gde mi čas ovako čas onako funkcionišemo, ponekad ispunjeni, a zatim ponovo ne...

Dekart

Ali ako nam temeljna naučna istraživanja pokazuju da različite moždane funkcije koje su aktivne unutar naše lobanje rukovode našim životom, kako bismo to mogli da opovrgnemo?

Zar ne bi trebalo da prestanemo da zanovetamo, da ažuriramo pravosuđe, i da jednostavno pokušamo da se radujemo besmislenom životu?

Hajde da ne trčimo pred rudu. Jer zašto bismo naučnim istraživanjima dali konačnu reč? Mnogi su možda tome skloni, pretpostavljajući da je nauka u stanju da otkrije istinu o nama.

Ova pretpostavka se oslanja na filozofiju Renea Dekarta (*Meditacije o prvoj filozofiji*, 637) koji je tvrdio da naša iskustva upućuju na stvarnost samo kada se radi o *res extensa*, o „protežnoj stvari“, čije se razmere i težina mogu utvrditi. Ova filozofija bila je temelj za razvoj nauke i veoma produktivna zahvaljujući činjenici da se fenomeni čije se razmere i težina daju utvrditi mogu iskazati matematičkim formulama, što čini te procese predvidljivim i lakim za manipulisanje.

Ako ovu filozofiju uključimo u svoje razmišljanje i ako mislimo da se stvarnošću bave samo one nauke koje su zasnovane na merenju i vaganju, onda možemo govoriti o scijentizmu. (W. Luijpen, *Nieuwe inleiding in de existentiële fenomenologie* 1973, p 133)

Moguće je da gorepomenuti istraživači mozga interpretiraju svoja otkrića iz scijentističke perspektive. Onda ne bi trebalo da se čudimo što tu nema govora o ljudskoj slobodi, već samo o njenom nepostojanju. Ovo postavlja pitanje da li se isti rezultati istraživanja mogu interpretirati iz perspektive neke druge filozofije, iz perspektive filozofije u kojoj ima mesta za ljudsku slobodu...

[...]

Zaključci

Postavljeno je pitanje da li se otkrića neuronaučnika, koji imaju tendenciju da marginalizuju ulogu svesti i ljudske slobode, mogu posmatrati iz perspektive egzistencijalne filozofije u kojoj su svest i ljudska sloboda najbitniji.

Kada u slučaju zabrinjavajućeg ishoda eksperimenta

Bendžamina Libeta¹ sagledamo celu sliku, možemo sa relativnom sigurnošću zaključiti da je izmereni potencijal spremnosti, koji kao da je dovodio do delanja pre nego što su ispitanici to sami uradili, najverovatnije posledica trenutka izbora koji prethodi eksperimentu, trenutka kada je ispitanik odlučio da u njemu učestvuje. I onda je taj trenutak izbora koji je Libet pronašao zapravo trenutak kada je izbor sproveden u delo: „da, sad“ trenutak.

Pozivajući se na ideju „veta“, koju je Libet uveo kako bi se sačuvala mogućnost slobodnog izbora, možemo da zaključimo da se volja kao čuvar i podrška stara o tome da se držimo napravljenih izbora, uprkos preprekama i stranputicama. Iz toga je jasno da sama volja nije slobodna kao što se često misli, već da je u službi slobodnog izbora.

U egzistencijalnu perspektivu možemo postaviti i zapažanja Viktora Lamea² o tome da nesvesne asocijacije u mozgu dovode do toga da donosimo diskutabilne odluke koje zatim sankcionišemo putem racionalizacije. Pristup Geštalt terapije³ nam naime ukazuje da uz pomoć priče ili terapije možemo da se oslobodimo

¹ Benjamin Libet (12. april 1916 – 23. jul 2007) bio je američki naučnik koji se bavio istraživanjima na polju ljudske svesti. Izvršio je eksperiment o moždanoj aktivnosti tj. potencijalu spremnosti, koja prethodi svesnoj odluci da se neka akcija odradi.

² Victor Lamme je profesor kognitivne neuronauke na Univerzitetu u Amsterdamu. Svoja istraživanja fokusira na pažnju, kognitivnu kontrolu, svest, perceptivnu organizaciju itd. Smatra da nismo svesni koliko je uloga nesvesnih asocijacija zapravo velika.

³ Fritz Perls osniva ovaj vid terapije 1950-ih godina. Zasniva se na uverenju da će povećanjem svesnosti osobe u odnosu na svoje probleme istovremeno povećati i snaga da se s tim problemima izbori.

uznemirujućih i nesvesnih asocijacija tako što ih postanemo svesni. Na taj način možemo sprečiti da uz pomoć racionalizacije pravdamo svoje izbore, dok se u stvarnosti oni zasnivaju na potpuno drugačijim osnovama nego što mislimo, nekad i dubioznim.

Uслед prestiža razuma možemo čak i bez uznemirujućih i nesvesnih asocijacija da zapadnemo u racionalizaciju kojom potcenjujemo svoja osećanja. Tome bismo mogli da se suprotstavimo shvatanjem da je prilikom izbora moguće napraviti razliku između dva stava, naime situacionog i instrumentalnog stava, i da svoju sopstvenu ulogu imaju i osećaj koji prati situacioni stav i razum koji prati instrumentalni stav. U ovom shvatanju osećaj određuje cilj, dok je razum sredstvo da se odredi put do tog cilja.

U međuvremenu, uloga naše slobode prilikom odlučivanja ne bi trebalo da bude ograničena na procenu alternativa. Zato što naša sloboda „nije na delu“ samo kad biramo alternative, već ona takođe omogućava kreativnost prilikom istraživanja ili razvijanja mogućnosti koje se nalaze u tim alternativama i novim putevima koji nas tamo mogu odvesti. Alternative se mogu razvijati!

Gledišta ne samo Viktora Lamea, već i Dika Svaba⁴

⁴ *Dick Swaab* (17. decembar 1944) je svetski priznat istraživač mozga koji predvodi tim na Holandskom institutu za neuronauku. Njegovo istraživanje pokazuje ulogu moždanih procesa kod ljudi sa teškim psihičkim problemima i on smatra da svest nema nikakvu ulogu, da je samo iluzija. Svabovo delo („Naš mozak – to smo mi“) objavljeno je i kod nas u prevodu Vesne Jovanović, bivše studentkinje Katedre za nederlandistiku.

mogu nas navesti da rezultate njihovih istraživanja o mozgu vidimo kao pretnju ljudskoj slobodi, svakako ako je direktno s time povezana psihijatrijska terapija. Ako se označi kao iluzija, diskvalifikacija ljudske slobode može dovesti do zloupotrebe psihijatrije zato što bi to onda moglo da se iskoristi da se oni zaglavljani u svojim ličnim situacijama, kao i oštećeni zaposleni sa sindromom izgaranja, i oštećeni zaposleni, opet oraspolože, a da se ništa ne učini s preprekama koje su uzročnik svega. Ili bi moglo da se iskoristi da se poslodavci oslobode griže savesti ako ugroze svoje zaposlene.

To ne menja činjenicu da rezultati Lameovog i Svabovog istraživanja mogu biti od velike vrednosti, pod uslovom da stavove oba istraživača ne uzmemo zdravo za gotovo, već da njihove terapije uvrstimo u širi kontekst koji, za razliku od njih, polazi od ljudske slobode.

Ne polaze svi istraživači mozga od ideje da ljudska svest nema ulogu u psihičkim problemima. Andre Aleman⁵ pokazuje da terapija zasnovana na istraživanju mozga može da se uključi u perspektivu slobode tako što se pacijentima dozvoljava da svesno učestvuju u poboljšanju svojih moždanih funkcija.

Osim toga, Aleman pokazuje i najnoviju varijantu psihijatrije koja se oslanja na istraživanju mozga, neurofeedback⁶, koja omogućava pacijentima da direktno poboljšaju moždane funkcije manipulacijom njihove slike na ekranu.

Alemanova usredsređenost na svest i slobodu omogućava da ova terapija zasnovana na neurologiji u principu može da se poveže s drugim oblicima terapije koja podržava slobodu pacijenta.

I tako zaključak da se rezultati i primene neuroloških istraživanja mogu obuhvatiti u perspektivi egzistencijalne filozofije deluje opravdano. Tu se možemo ograditi od Lameovih i Svabovih izjava inspirisanih scijentizmom koje se svode na to da su ne samo odgovornost, već i samoostvarenje, kreativnost, ljubav, društveno ponašanje, etika i smislen život navodno samo efekti iluzije.

Vertaling / Prevod: Jelena Apostolović, Maša Miljanić

⁵ *André Aleman* (20. jun 1975) je holandski neuronaučnik i profesor kognitivne neuropsihijatrije na Univerzitetu u Groningenu. On smatra da pažnja i svesna refleksija uz lekove mogu da doprinesu oporavku ili jačanju moždanih funkcija.

⁶ *Neurofeedback*: moždana aktivnost se uz pomoć EEG ili MRI mašina prati i različitim bojama prikazuje na ekranu. Boje na ekranu mogu da se promene tako što se koncentracijom povećava ili smanjuje moždana aktivnost. Ova metoda može da se koristi za borbu protiv depresije ili za poboljšanje radne memorije, ali još se ne zna da li su poboljšanja trajna.

V Relaties en vrijheid

Veze i sloboda

Beperkt een monogame relatie je vrijheid?
Da li monogamna veza ograničava našu slobodu?

Bron / Izvor: <https://verkenjegeest.com/beperkt-een-monogame-relatie-je-vrijheid/amp>

Tegenwoordig is het nogal populair om een monogame relatie te vermijden. Dat is wellicht omdat je niet weet hoe je jezelf moet toewijden of omdat je niet gelooft dat het het verlies van je vrijheid niet waard is.

Ooit is trouwen onpopulair geworden. In de jaren '70 begonnen men trouwen als een cliché te zien en schoot het aantal scheidingen per jaar omhoog. Dit verliep parallel aan de Women's Liberation Movement, een feministische stroming van toentertijd.

Hierna observeerden we een opvallende neiging naar 'vrije liefde.' Mensen gingen er vanuit dat de monogame relatie en de formalisering van toewijding je vrijheid inperkte. Iedereen wilde de deur open laten staan om zo een makkelijke uitweg te behouden indien de relatie niet goed uitpakte.

[...]

U današnje vreme prilično je popularno izbegavati monogamnu vezu. Verovatno zato što ne znamo kako da se posvetimo partneru ili zato što mislimo da veza nije vredna gubitka slobode.

U određenom trenutku brak je izašao iz mode. Sedamdesetih godina brak je počeo da se smatra klišeom, i godišnji broj razvoda je naglo skočio. Ova pojava se odvijala istovremeno sa feminističkim pokretom tog vremena, *Women's Liberation Movement*.

Nakon ovoga uočili smo upadljivu težnju ka „slobodnoj ljubavi“. Ljudi su smatrali da monogamna veza i ozvaničenje posvećenosti partneru ograničavaju slobodu. Svi su želeli da drže svoje opcije otvorene kako bi se lakše izvukli u slučaju da veza ne krene kako treba.

„Moraeš da sklopiš kompromis, i čim to uradiš život će ti dati odgovore.“

Le Maro

Popularnost ovog trenda je porasla u decenijama koje su sledile. Nije se potcenjivao samo koncept braka, već su ljudi počeli da gledaju na monogamnu vezu uopšte kao prepreku između sebe i slobode. Veza više nije bila u modi. Umesto toga ljudi su otkrivali druge vrste veza. Na primer „friends with benefits“ (seksualni odnosi sa prijateljima) ili jednostavno seksualni odnosi bez ikakvog vezivanja.

Ipak, ljudi danas i dalje stupaju u brak i vezu. Dakle, još postoji nešto konzervativniji deo društva koji ove dve vrste veze smatra odgovarajućim opcijama.

Monogamna veza i sloboda

Ideja da sve vrste emocionalnog posvećivanja ograničavaju slobodu se raširila među ljudima. Ova ideja je u određenoj meri tačna, ali je

moramo smestiti u odgovarajući kontekst. Izgleda kao da smo potpuno slobodni sve dok ne stupimo u vezu sa nekom osobom koja će nam – takoreći – staviti okove. Međutim, svi znamo da to nije tačno.

Sama činjenica da svi zajedno živimo u zajednici oduzima nam deo slobode. Ne možemo tek tako da uradimo sve što želimo jer bi to uništilo očekivanja i socijalne veze. Ako mi se sviđa komšijin auto, ne mogu tek tako da uzmem da ga vozim. Svi moramo sopstvenim trudom zaraditi svoju koru hleba – ili zavisiti od nekoga ko nas izdržava (ako sami nismo sposobni za to).

Na emocionalnom polju nije drukčije. Veze ljubavi i mržnje nas ograničavaju u određenoj meri. Razmislite o tome: na poslu morate zaraditi poštovanje kolega i nadređenih. Često ćete morati da prihvatite uzdržan stav ili uvrede ljudi sa kojima radite. Sloboda, dakle, nije isto što i odsustvo obaveza. Umesto toga sloboda implicira akciju i pored ograničenja sa kojima se suočavamo.

Monogamija u vezi

Ono što nam se čini normalnim u ostalim okolnostima, u vezi izgleda nemoguće. Ograničenja koje nam monogamna veza nameće ponekad se čine neodrživim. Ne želimo zahteve. Ne želimo da nekome moramo da objašnjavamo šta radimo. Nositi se sa ljubomorom ili ograničenjima je neprivačna perspektiva.

Kada pomislimo na slobodu u pogledu romantične veze, često pomislimo na slobodu koju bi donela veza sa više partnera. Takođe, želimo da izbegnemo odgovornost za osećanjima druge osobe. Vođenje računa o emocionalnim potrebama partnera može da se čini teretom. Teret, za kojim mnogi nemaju želje.

Mnogi misle da su monogamija i sloboda dva pojma koja se međusobno isključuju, u svakom slučaju kada su veze u pitanju. Ipak postoje izuzeci u ovom svetu, u kojem izgleda nikome nije do monogamne veze.

Uz pomoć određenih podataka možemo sagledati jednu od ovih razlika. Pitanja koja ljudi širom sveta najčešće pretražuju se svode na: „Kako mogu da nađem partnera?“

Možda ljudi tragaju za naklonošću bez ličnog emotivnog obavezivanja partneru. Ili možda žele prijateljstvo bez očekivanih obaveza koje monogamna veza podrazumeva.

Samoća takođe može da postavi veoma neprijatne granice. Čak je moguće da postanete rob sopstvenih potreba. Čini se da postoje ljudi koji žele da budu u ljubavnoj vezi kao tinejdžeri, što podrazumeva zabavu i seksualne odnose bez obaveza. Takođe je moguće da smo kolektivno postali ljudi koji se plaše ljubavi. Napuštamo partnere pre nego što oni napuste nas i na taj način odbijamo svaki oblik posvećenosti.

Vertaling / Prevod: Ana Tutunović

Iskrena pesma

O, sklopi usne, ne govori, čuti,
ostavi misli nek se bujno roje,
i reč nek tvoja ničim ne pomuti
bezmerno silne osećaje moje.

Čuti, i pusti da sad žile moje
zabrekću novim, zanosnim životom,
da zaboravim da smo tu nas dvoje
pred veličanstvom prirode; a potom,

Kad prođe sve i malaksalo telo
ponovo padne u obicnu čamu,
i život nov i nadahnuće celo
nečujno, tiho potone u tamu,

Ja ću ti, draga, opet reći tada
otužnu pesmu o ljubavi, kako
čeznem i stradam i ljubim te, mada
u tom trenutku ne osećam tako.

I ti ćeš, bedna ženo, kao vazda
slušati rado ove reči lažne,
i zahvalićeš Bogu što te sazda,
i oči će ti biti suzom vlažne.

I gledajući vrh zaspalih njiva
kako se spušta nema polutama,
ti nećeš znati šta u meni biva,
da ja u tebi volim sebe sama,

I moju ljubav naspram tebe, kad me
obuzme celog silom koju ima,
i svaki živac rastrese i nadme,
i osećaji navale ko plima.

Za taj trenutak života i milja,
kad zatreperi cela moja snaga,
neka te srce moje blagosilja,
al' ne volim te, ne volim te, draga!

I zato ću ti uvek nešto reći: čuti,
ostavi dušu nek spokojno sniva,
dok kraj nas liš'e na drvetu žuti
i tama pada vrh zaspalih njiva.

Milan Rakić

Een eerlijk gedicht

Oh, wees stil, spreek niet, sluit je lippen,
laat je gedachten uitbundig zwermen
mogen jouw woorden mijn immens diepe
gedachten met niets bederven.

Wees stil en laat mijn aderen
barsten van een nieuw, boeiend bestaan
laat me vergeten dat we hier zijn, wij tweeën
vóór de pracht van de natuur, en dan

Het lichaam valt terug, afgemat,
naar de alledaagse verveling, en aan het eind
het nieuwe leven en de hele bezieling,
stil en zacht, weer in de duisternis verdwijnt.

Dan zou ik een zielig liefdesgedicht
aan jou, mijn schat, opnieuw herhalen
over hoe mijn verlangen, lust en lijd op jou zijn gericht
hoewel ik op dat moment dat niet zou voelen

En met je ogen vol tranen
zal jij, als een ellendige vrouw,
naar deze valse woorden graag luisteren
en God danken voor het creëren van jou.

En als je boven de slapende velden kijkt
naar het schemerlicht, stom en blind,
weet jij niet wat uit mijn gevoelens blijkt,
en dat ik datgene ben wat ik aan jou leuk vind.

Als mijn liefde en haar kracht mij overweldigen,
en elke gezwollen zenuw mij aanraakt en verbaast,
dan komen de gevoelens van binnen
als een getij overhaast.

Voor het leven en genot van dat moment
beeft al mijn kracht.
Daarom ben je door mijn hart gezegend
maar ik houd niet van je, ik houd niet van je, mijn schat!

En daarom zal ik je altijd zeggen om stil te wezen
en met rust te laten de ziel die rustig slaapt
terwijl om ons heen de bladeren geel worden
en de nacht boven de slapende velden valt.

Vertaling / Prevod: Jana Živkić

VI Cultuurverschillen en vrijheid

Kulturne razlike i sloboda

Hoofddoek in vrijheid en dwang

Marama u slobodi i prisili

Bron / Izvor: https://www.vrij-links.nl/artikelen/opinie/de-hoofddoek-in-vrijheid-en-dwang/?fbclid=IwAR2dOydVkkXguBYTysoFr0O8r7-2AuxnUMp_19BbBdhKvxdXwzCiwl_ebml

Auteur / Autor: Shad Raouf

Is een hoofddoek bij kleine meisjes een symbool van onderdrukking of juist van vrijheid? Shad Raouf reageert op de uitspraken van Keklik Yücel in een interview in Vrij Nederland. Volgens Shad zijn beide mogelijk: 'De trotse moslima moet erkennen dat haar ervaring niet representatief is voor alle meisjes. Het dragen van een hoofddoek is niet voor elk meisje een vrije keuze.'

Het dragen van een hoofddoek door kinderen, voor moslima's een symbool van hun geloof, is enige tijd terug onder vuur komen te liggen door Keklik Yücel, een van de auteurs van het Vrij Links-manifest. Zij stelt in een interview met Vrij Nederland dat de hoofddoek verboden moet worden op de basisschool, omdat het een evident symbool van onderdrukking zou zijn. Haar punt is dat kleine meisjes vrij moeten zijn om zelf te kiezen wat ze willen dragen. Bovendien zou de hoofddoek meisjes seksualiseren. Haar tegenstanders beschuldigen haar juist ervan dat ze afbreuk doet aan de zelfbeschikking van vrouwen om te dragen wat ze willen. De hoofddoek is voor hen een symbool van hun geloof en daar moeten ze in alle vrijheid voor kunnen kiezen.

[...]

Da li je marama kod devojaka simbol ugnjetavanja ili upravo simbol slobode? Šad Rauf reaguje na izjave Keklik Jucele u intervjuu za časopis *Vrij Nederland*. Prema Šadu, oboje je moguće: „Ponosna muslimanka mora priznati da njeno iskustvo nije reprezentativno za sve devojke. Nošenje marama ne predstavlja slobodan izbor za svaku devojku.“

Keklik Jucela, jedna od autora manifesta *Slobodne levice*, još pre nekog vremena žestoko je kritikovala to da deca nose marama, što je za muslimanke simbol vere. U intervjuu za novine *Vrij Nederland* izjavila je da maramu treba zabraniti u osnovnim školama jer je to navodno očigledan simbol potčinjenosti. Ona smatra da devojke treba da imaju slobodu da same biraju ono što žele da nose. Štaviše, ona tvrdi da nošenje marama seksualizuje devojke. Njeni protivnici je krive da upravo ona potkopava mogućnost samoopredeljenja žena da nose ono što žele. Marama je za njih simbol njihove vere i one moraju imati potpunu slobodu da se za to opredele.

Može li marama istovremeno biti i simbol ugnjetavanja i simbol slobode?

Teren za diskusiju

Protivnici Jucele se mogu podeliti u dve grupe koje se ne isključuju. S jedne strane, imamo ponosne muslimanke koje svoju maramu smatraju važnim simbolom svoje vere i opredeljuju se za nju. S druge strane, postoji grupa ljudi koji žele da zaštite slobodu muslimanki da odaberu same svoju odeću. Ova grupa smatra da ne bi trebalo zadirati u tuđu slobodu. Prva grupa ima pravo da se ponosi svojom maramom i da slobodno bira da li će je nositi ili ne. Ali druga grupa nema mnogo uvida u unutrašnju dinamiku određenih islamskih zajednica.

Ponosna muslimanka mora uvideti da njeno iskustvo nije reprezentativno za sve devojke. Nošenje marama nije slobodan izbor za svaku devojku. U muslimanskim zajednicama pridaje se veliki značaj tradiciji. Od mladih ljudi se očekuje da održavaju ustaljen poredak kada i sami postanu roditelji. Uloga žene u tome jeste pre svega da ostane neukaljana i da očuva porodičnu čast. Zato je važno da nosi maramu, jer to simbolizuje njenu čednost, štiti je od muških pogleda i nagoveštava zajednici da su ona i njena porodica dobri muslimani.

Realizacija ličnog životnog stila nije važna.

U okviru određenog broja ovih zajednica takođe postoje i porodice koje svoju decu uče da muslimani koji ne nose maramu nisu dobri i da će goreti u paklu ako ih ne budu nosili. To im se usađuje od malena pa nadalje. Dakle, oni ne znaju za bolje jer su od detinjstva indoktrinirani ovom ideologijom. Ako se i mogu odupreti ovoj dogmi, čeka ih disciplinovanje, ako treba i čvrstom rukom, izolacija unutar ili odbacivanje od strane zajednice. Marama je unutar tih grupa preduslov za punopravno učešće u zajednici. To nije izbor životnog stila. Devojke ne donose uvek ovu odluku svojevolejno, kao što, na primer, biramo fakultet; za njih je često bilo koji drugačiji način života nezamisliv.

To je nešto što druga grupa, koja smatra da štiti slobodu muslimanskih žena mora razumeti. Marama nije po definiciji pitanje slobodnog izbora. Svako mora imati mogućnost da sam odluči šta želi da obuče. Ali poricanje prisile koju ove devojke doživljavaju umanjuje tu slobodu. Onda se brani samo teoretska sloboda, a u praksi se održava sistem potčinjavanja unutar određenih islamskih zajednica. Iako ne želimo da se vlada meša u način odevanja građana, ona svakako ima dužnost da tu slobodu garantuje kada se nošnja nametne.

Fokus

Ipak mislim da je Keklikova loše odabrala svoje reči. Marama se takođe može nositi dobrovoljno, a da ne predstavlja ubeđenja osobe. Zabrana marama u svrhu zaštite drugih devojaka znači lišavanje slobode devojaka koje se za to samostalno odlučuju. Takođe nije ni očigledno da bi takva zabrana bila efikasna. Kako bi takva zabrana pomogla da se uklone prisile i dogme koje su u osnovi toga? To čak može imati suprotan efekat: možemo pretpostaviti da će veoma konzervativni roditelji izolovati svoje ćerke zato što su im ugrožena životna uverenja. To bi bio problematičan zaokret za ovu prinudnu praksu.

Diskusija bi trebalo da bude o prisili i indoktrinaciji, kojih je marama samo simbol, unutar ovih porodica. Tada možemo ukazati na priču o Elijani, koja je bila prisiljena

da nosi suknje jer je đavo navodno poslao pantalone da 'uništi porodicu' – ona je doživela čak i fizičko nasilje. Ako se jednostrano fokusiramo na maramu, kao simptom, to nas sprečava da se pozabavimo suštinskim problemima i da identifikujemo iste probleme kod drugih grupa.

Roditelji i njihova prava

Ali nemaju li roditelji pravo da nameću obaveze svojoj deci? Deca su primorana da rade mnogo stvari koje ne vole ili ne žele da rade. Kada odrastu možda će moći da razumeju ovakve prisile i možda će čak biti i zahvalni na tome. Mnoge muslimanke koje su sada ponosne na svoje maramu, su ih isprva možda doživlele kao besmisleni obavezu. Nemaju li roditelji, osim u očiglednim slučajevima fizičkog i psihičkog zlostavljanja, pravo da odgajaju dete prema sopstvenoj savesti?

Ali nisu sve obaveze iste. Na primer, obaveza da se pojede sve sa tanjira uči nas da hranu ne treba bacati, što je univerzalno važna pouka. Dok obavezno nošenje maramu u najboljem slučaju uči da žena treba da živi čedno, poštuje Boga i ne ulepšava se za muškarce. To je vredna pouka samo ako u to verujete, ali nikako nema univerzalnu vrednost. Ovakvo razlikovanje država nije u mogućnosti da održi. Treba li onda doneti zakon koji zabranjuje roditeljima da decu uče i vrednostima koje nisu univerzalne? Mislim da ovo ne želimo.

Više sluha za decu

Ipak, Keklik se dotiče važne stvari. Zakon o verskim slobodama zahteva jedan novi, kritički osvrt. Situacije i zajednice se organski menjaju, ali zakone sami moramo prilagoditi. Zbog toga se može desiti da zakon ne ispunji svoju prvobitnu svrhu. Moramo priznati da su za nošenje maramu vezani običaji koji nemaju za cilj slobodu i samoostvarivanje deteta. Postoje carine povezane sa maramom koje ne predviđaju slobodu i samorazvoj deteta. Ovi običaji su usredsređeni ka tome da dete odrasta u okviru sopstvene tradicije, ali i da joj se potčini.

Ovde se može izneti protivargument da svaka porodica želi da dete odrasta u skladu sa svojom tradicijom i da postoje deca koja uživaju u nošenju maramu. Ali onda gubimo iz vida decu koja to ne čine sa radošću; koja nisu dobila priliku da sami prihvate tradiciju; koja su od detinjstva indoktrinirani o svojoj ulozi u porodici; koja ne mogu da zamisle drugačiji način života. Ili u najgorem slučaju: deca koja su ugrožena i koja se čvrstom rukom dovode u red.

Keklikova se zalaže za ovu decu. Pa ipak, zabrana maramu nije rešenje i čak bi mogla imati suprotan efekat. Ali negiranje svake kritike u vezi sa nošenjem maramu je neodgovorno i prepušta mnoge devojke njihovoj sudbini.

Vertaling / Prevod: Nataša Milošević

Moslimes over de keuze om naast hun hoofddoek ook veel make-up te dragen

Muslimanke govore o izboru da pored marama nose mnogo šminke

Bron / Izvor: https://www.vice.com/nl/article/qvy9xw/moslimas-over-de-keuze-om-naast-hun-hoofddoek-ook-veel-make-up-te-dragen?utm_source=stylizedembed_vice.com&utm_campaign=qvg7mq&site=vice

Auteur / Autor: Melisa Can

“Mensen zeggen weleens dat mijn make-up wat minder mag. Maar het mag helemaal niet minder – ik doe wat ik wil.”

Het dragen van een hoofddoek heeft voor iedere moslim een eigen betekenis. Waar vrouwen in landen zoals Nederland strijden voor de vrijheid om een hoofddoek te dragen, is het afdoen ervan in andere landen juist een teken van protest. De Koerdische feminist Hawzshin Azeez schreef op de facebookpagina *The Middle Eastern Feminist* dat het “vooral belangrijk is dat vrouwen de vrijheid hebben om hier zelf keuzes in te maken”.

Behalve de keuze tussen wel of geen hoofddoek, zijn er ook nog verschillende manieren om de hijab te dragen: je kan bijvoorbeeld je hele haar bedekken, of maar een stukje. En of je veel, weinig of helemaal geen make-up gebruikt als je een hoofddoek draagt, verschilt natuurlijk ook per vrouw.

[...]

Pored izbora da li da se nosi marama ili ne, postoje i različiti načini da se hidžab nosi: može se pokriti cela kosa, ili samo deo. I naravno, od žene do žene zavisi da li uz nošenje marama koristi mnogo, malo ili nimalo šminke.

Ali o ovom poslednjem ljudi često imaju neko mišljenje ili barem mnogo pitanja. Nura Afija, prva ambasadorka kozmetičke marke *Covergirl*, koja nosi hidžab, izjavila je u intervjuu za *New York Times* da mnogi ljudi smatraju licemernim što se ona uz nošenje marama još i šminka, zato što se „pokriva, a istovremeno privlači pažnju“.

Na iranskoj televiziji je 2009. godine zabranjeno da se žene šminkaju zato što je to navodno protiv islama. Model i lajfstajl blogerka Ruba

Zai iz Roterdama izjavila je prošle godine za holandske dnevne novine *Trouw* da često mora da se brani od ljutih komentara. „Takođe su mi ljudi iz muslimanske zajednice, takozvane ‘haram policije’, prigovorili kako uopšte uspevam da se molim sa tim mojim dugim, nalakiranim noktima, i da li uopšte smem da nosim maramu ako se toliko posvećujem svom izgledu.“

Arva (22)

Ali činjenica da se šminkam ne znači da nisam dobra muslimanka. Ja to potvrđujem svojim postupcima. Iznutra sam ona ista Arva bez obzira na to šta stavljam na lice. To je nešto između mene i Boga i moj izgled nema nikakve dalje veze s tim.

Prava namena marama je da pokrije „lepotu“. Ako to shvatim vrlo bukvalno, zapravo ne bi trebalo da se šminkam.

Način na koji nosim maramu prošao je kroz mnogo faza. Prvo sam pazila da mi se kosa uopšte ne vidi. Zatim sam uvijala maramu kao turban. Sada imam 22 godine i prema sopstvenom osećaju sam našla način na koji se najviše osećam u skladu sa sobom: deo kose ostaje vidljiv. I sa šminkom sam prošla kroz slične faze. Uvek sam volela da se šminkam i isprobavala sam razne stvari kako bih videla šta mi prija. A sa šminkom se osećam samouverenije i ženstvenije - kao i mnogi drugi.

Rejm (20)

Kada sam u trinaestoj godini počela da se šminkam, nisam bila potpuno svesna da to „zapravo nije dozvoljeno“. Šminkala sam se zato što su se svi šminkali i devojčice u mom okruženju su počele njome da eksperimentišu – tako sam i ja. Šminkanje je deo ličnog razvoja, nešto što sada isprobavam i što je u skladu sa mojim godinama. Pretpostavljam da ću se kada budem bila starija šminkati manje nego sada. Ako pravila islama shvatim vrlo bukvalno, onda ne mogu da se šminkam. Ali radije bih da se šminkam nego da se osećam primoranom da se ne šminkam. Osećala bih se nelagodno zbog toga. To je, dakle, lično odmeravanje, i smatram da svaki musliman donosi takve procene. Jedni odmeravaju kada je u pitanju šminka, drugi kada je u pitanju, recimo, konzumiranje alkohola, ili upražnjavanje molitve.

Srećom nikada nisam dobila mnogo negativnih reakcija što se tiče moje marame ili šminke. Naprotiv, nekada mi kupci, kada radim kao kasirka, kažu kako im se sviđa kombinacija moje marame i šminke. Ranije je moja majka dosta prigovarala, ali to je zato što još nisam umela lepo da se šminkam, a ne zato što to prema njenom mišljenju nije smelo.

Esma (29)

U okviru islama, po mom mišljenju, isto tako postoje jasna pravila što se tiče nošenja šminke. Odlučila sam da nosim maramu, ali isto tako volim da se ulepšavam šminkajući se.

Štaviše, mislim da je važno da izgledam negovano. Ali zapravo to zaista radim pre svega zbog sebe. Ponekad se našminkam čak i kada sam sama kod kuće.

U isto vreme šminka koju nosim razlikuje se u zavisnosti od prilike. Za žurke dajem sebi upadljiviji, mačkastiji izgled uz pomoć ajlajnera, a kada sam sa porodicom, ili se ne šminkam, ili mi je šminka neupadljiva. Jer ako se pojavim noseći ajlajner, uputiće mi komentare poput „kakva su ti to krila, da li planiraš da poletiš?“

Vertaling / Prevod: Nataša Milošević

VII Maatschappelijke vs. individuele vrijheid

Društvena naspram individualne slobode

**Benjamin Constant,
ontdekker van de moderne vrijheid**

**Benžamen Konstan,
otkrivač savremenog poimanja slobode**

Bron / Izvor: <https://www.deburen.eu/programma/3940/benjamin-constant-ontdekker-van-de-moderne-vrijheid>

In het denken van de achttiende-eeuwse filosoof, essayist en politicus Benjamin Constant staat de verhouding van vrijheid tot moraal, godsdienst en politiek centraal. Vrijheid als de individuele maar ook de politieke vrijheid van de moderne mens. **Patrick Stouthuysen** (VUB) en vertaler **Martin de Haan** geven ieder hun visie en spreken met politieke filosoof **Tamar de Waal**.

Tijdperk van individuen

In 1806 analyseerde de Zwitsers-Franse politicus, filosoof en essayist **Benjamin Constant** (1767-1830) de moderne samenleving in zijn bekende boek *Principes de politique*. Uit dit klassiek geworden werk spreekt Constants ambivalentie en gevoel van nuance en subtiliteit. De 'moderne' individuele vrijheid en de daarmee samenhangende primauteit (of 'overheersing?') van de individuele persoon met zijn privéwereld lijken Constant zo essentieel dat hij deze nieuwe wereld principieel kadert als het '**tijdperk van de individuen**'. Dit betekent volgens Constant echter niet dat de politieke vrijheid geheel en al overboord moet gegooid worden: wie de politieke vrijheid loochent, loopt het risico om ook zijn individuele vrijheid kwijt te raken. Waarom zouden de machthebbers zich immers beperken tot het publieke leven en deze individuele vrijheid respecteren?

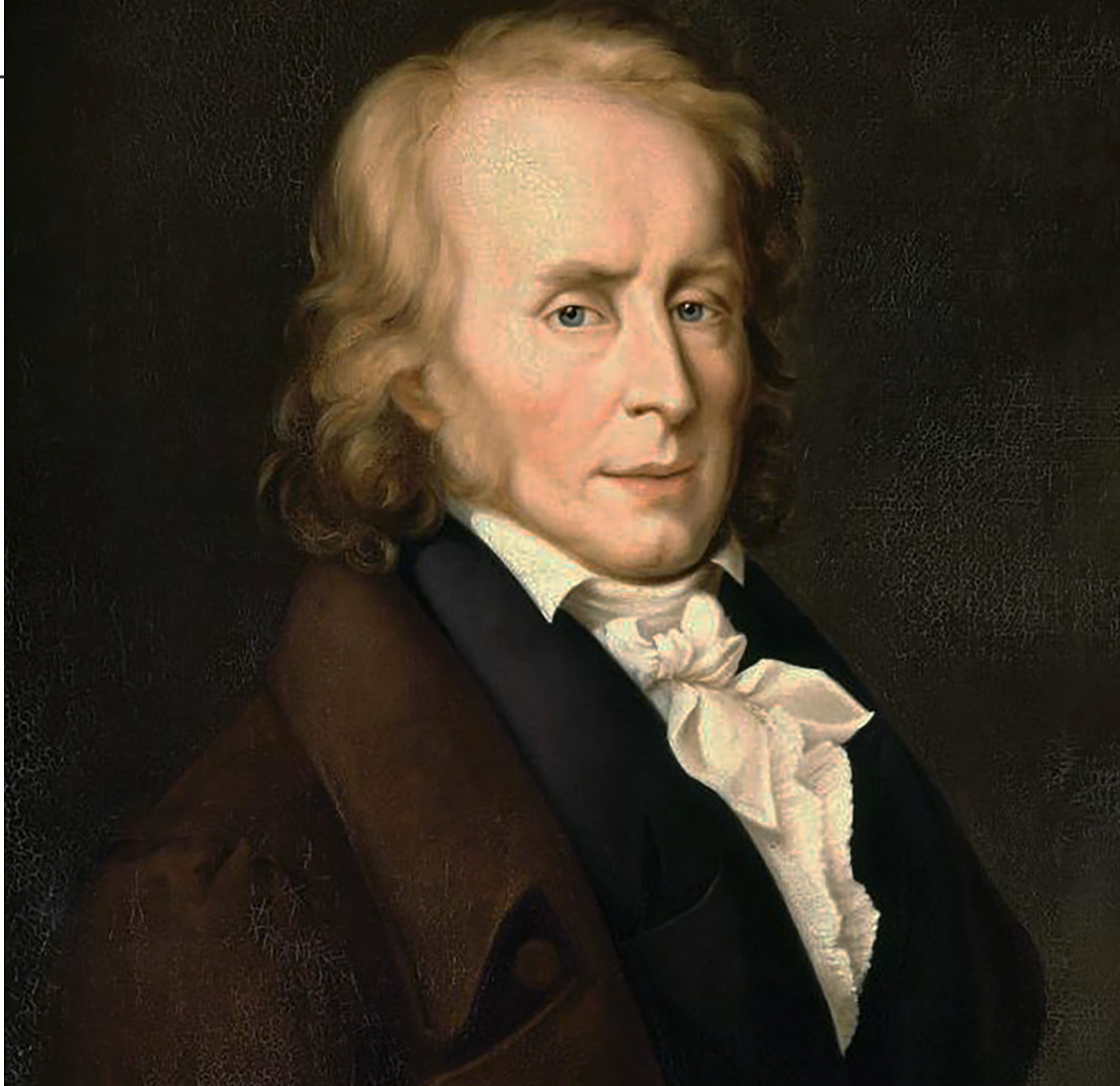
[...]

Odnos slobode prema moralu, religiji i politici zauzima središnje mesto u razmišljanju Benžamena Konstana, filozofa, esejiste i političara iz 18. veka. Sloboda kao individualna ali i politička sloboda savremenog čoveka. U razgovoru sa političkom filozofkinjom Tamar de Val (**Tamar de Waal**), svoje viđenje na ovu temu daju profesor Patrik Stauthajsen (**Patrick Stouthuysen**) (Slobodni univerzitet u Briselu) i prevodilac Martin de Han (**Martin de Haan**).

Doba individualaca

U svojoj knjizi *Principi politike* (*Principes de politique*,

1806) švajcarsko-francuski političar, filozof i esejista Benžamen Konstan (1767-1830) analizirao je savremeno društvo. Ovo, sad već klasično delo, svedoči o Konstanovoj ambivalentnosti i osećaju za nijansiranje i suptilnost. Čini se da su za Konstana esencijalni „savremena“ individualna sloboda i (ili „dominacija“) pojedinca s njegovim privatnim svetom, tako da on ovaj novi svet u osnovi svrstava u „doba individualaca“. Međutim, to prema Konstanu ne znači da se politička sloboda u potpunosti mora odbaciti: ko negira političku slobodu, rizikuje da izgubi i svoju individualnu slobodu. Zašto bi se vladari, na kraju krajeva, ograničili na javni život i poštovali tu individualnu slobodu?

Novostečena sloboda

Konstan je prvi autor u Francuskoj koji izvlači teoretske posledice iz revolucionarnog iskustva. Izgrađen na mislima Rusoa i inspirisan Monteskejom, Konstan upozorava na moguće zamke i zloupotrebe principa koji se suštinski vrednuje kao pozitivan. To da je izvor moći legitiman (Rusova ideja o narodnom suverenitetu) ne nudi garanciju protiv zloupotrebe, što kod Konstana dovodi do pravnog formiranja područja u kojem javna vlast ne može vršiti nijednu nadležnost. Kako Konstan više puta naglašava, činjenica da modernisti toliko cene individualnu slobodu, takođe daje razlog za brigu i povoda za razmišljanje: nedostatak entuzijazma, patriotizama i hrabrosti nije nešto čime se društvo može pohvaliti. Novostečena sloboda se mora, prema Konstanu, dovesti u ravnotežu s brigom za javno dobro.

Od liberalne teorije do... Ustava Belgije

Antimilitaristički Konstan vodi krstaški rat protiv napoleonske težnje ka osvajanju, principijelno se izjašnjava protiv kolonijalnih ratova. Konstan razmišlja o efektu rata na psihičko stanje čoveka i sociološka zapažanja dovode do zaključka da su ljudi sve manje skloni da se uzdaju u rat. Konstanovo razmišljanje o ulozi vlasti je takođe revolucionarno i još uvek relevantno. Tako se on zalaže za javnu politiku koju vodi vlast, gde predstavnici intelektualne elite neće prihvatiti posao u organima vlasti zbog opasnosti koju to nosi sa sobom. On polazi od brige za moralni integritet društva, i među prvima stupa u raspravu s Kantom koji je radikalno uskratio bilo kakvu legitimnost malim ili velikim lažima. Različiti romantičarski spisi stavljaju Konstanova politička i pravno-teorijska shvatanja u književni kontekst i ukazuju na romantičarsku težnju ka autentičnosti. Na kraju, Konstanova refleksija o teorijskom liberalizmu i mogućnost postojanja neutralne moći, formira temelje Belgijskog Ustava iz 1830. godine.

O govornicima i moderatoru**Patrik Stouthajsen (1959)**

Patrik Stouthajsen je akademski direktor pri Fakultetu za ekonomske i socijalne nauke Slobodnog univerziteta u Briselu. Predaje istoriju političke i socijalne misli i vodi istraživanje o istoriji liberalizma. Objavio je veliki broj knjiga, među kojima i: *Alexis de Tocqueville, Over de democratie in Amerika* (2008), *Adam Smith, Hoe worden Landen welvarend* (2009), *Eugen Richter, Sociaaldemocratische toekomstbeelden* (2012), *Charles Buls, Croquis siamois, Un récit de voyage illustré de 1901* (2013) en *Gustave de Molinari, De avonden in de Rue Saint-Lazare* (2014). U brojnim knjigama izašli su njegovi članci o misliocima kao što su Ruso i Konstan.

Martin de Han (1966)

Nakon završetka studija francuskog jezika i nauke o književnosti, Martin de Han je nekoliko godina radio na disertaciji o poeziji Rajmonda Kenoa (*Raymond Queneau*), ali se 1995. oprostio od nauke, kako bi se i sam aktivirao na polju književnosti. Dugo je bio recenzent francuske literature za holandske dnevne novine „Volkskrant“. Pisao je eseje za razne holandske i flamanske novine. Stalni je prevodilac Milana Kundere i Mišela Uelbeka, član je prevodilačke trojke „Marjan Hof“ (zajedno sa *Rokus Hofstede* i *Jan Pieter van de Sterre*). Iskusni je govornik, moderator i vođa radionice. Takođe je i koautor (sa *Rokusom Hofstedeom*) pleoajea za prevođenje *Overigens schitterend vertaald*. Bio je član Savetodavnog odbora Fonda za književnost i član Upravnog odbora Udruženja teoretičara književnosti. Od 2009. do 2013. bio je predsedavajući Evropskog saveta za prevodioce CEATL (trenutno je potpredsednik).

Tamar de Val

Tamar de Val je politička filozofkinja i doktorirala je na amsterdamskom fakultetu „Paul Scholten Centrum“ pod mentorstvom profesora Kimlika (*Kymlicka*) (Kraljičin univerzitet u Kingstonu), dr Pirika (*Pierik*) (Amsterdamski Univerzitet) i profesora De Vildea (*De Wilde*) (Amsterdamski Univerzitet). Njeno istraživanje je usmereno na uslove za naturalizaciju i integracije, kao i na etiku migracije. Kao novinar radila je na radiju AmsterdamFM, saradivala je u istraživačkom novinarstvu na master klasu koji je organizovao holandski nedeljnik „*De groene Amsterdammer*“ i pisala je članke na platformi „*De Correspondent*“. Na taj način objavila je protekle godine i autorske članke u dnevnim novinama „*Volkskrant*“, „*Trouw*“ i „*NRC Next*“. Osnovne studije prava i filozofije kao i doktorske studije pohađala je na Univerzitetu u Londonu (Londonski univerzitetski koledž - UCL), Njujorku (Pravni fakultet Univerziteta Kolumbija) i Montrealu (Univerzitet Makgil).

O knjizi Benžamen Konstan. Otkrivač savremenog poimanja slobode**Iznenadujuća aktuelnost**

Dve stotine godina nakon što je Napoleon Bonaparta bacio poslednju senku na Francusku revoluciju, ispostavilo se da je mišljenje švajcarskog filozofa, esejiste i političara Benžamena Konstana (1767-1830) iznenadujuće aktuelno. U žarištu novih vrednosti kao što su sloboda i jednakost, on je spontano nazvao savremeno društvo „dobom pojedinaca“. Prema Konstanovom mišljenju, ta briga za pravnu zaštitu pojedinca i „nova“ prava i slobode građana, ide ruku pod ruku sa razmišljanjem o važnosti „starih“ participativnih sloboda, tj. sloboda saodlučivanja. Ovim mišljenjem će Konstan inspirisati i uticati na generacije nakon sebe, između ostalih i na francuskog političkog teoretičara i filozofa Aleksisa Tokvila (*Tocqueville*), britanskog filozofa Džona Stjuarta Mila (*Mill*), nemačku političku teoretičarku Hanu Arend (*Arendt*) i američku filozofkinju Martu Nusbaum (*Nussbaum*). Ostaje dvosmisleno i daje povoda za debatu to kako Konstan vidi veze između ove dve slobode i koje prioritete pridaje političkoj slobodi.

Adolf

U knjizi *Benžamen Konstan. Otkrivač savremenog poimanja slobode* različiti aspekti Konstanovog doprinosa političkoj filozofiji dobijaju zasluženu pažnju. Upozorio je na zamke modernosti i безусловnog primata individualnih prava i sloboda. Činjenica da se Modernisti hvale nezavisnošću nije razlog za klicanje, već je više tema za razmišljanje. Konstan je mislio da savremeno društvo ne može funkcionisati bez političke slobode Starijih. Mračna priča koja se pojavljuje u romanu *Adolf (Adolphe)* ukazuje na opasnost novostečene individualnosti modernista. Nadalje, poznata je i Konstanova izrazita borba s napoleonskim nagonom za osvajanjem i njegovo poštovanje međunarodne trgovine, mira i različitosti. Na kraju je takođe revolucionarno Konstanovo mišljenje o ulozi vlasti i njegov kritički pristup idejama o prevenciji i krivičnom zakonu britanskog filozofa Džeremija Bentama.

Neotkriveni biser

Ma kako čitali Konstana, ispostavlja da je on jedan od najbogatijih „neistraženih“ filozofa moderne filozofije. Benžamen Konstan istražuje mogućnosti različitih interpretacija i aspekata ove političke filozofije i svog književnog žanra koji se u potpunosti nadovezuje na to. Iako je manje poznat od Džona Stjuarta Mila, Konstan važi za osnivača etičkog i političkog liberalizma. Vreme je da se ovaj Švajcarac otkrije.

Belle van Zuylen

Bela Van Zajlen

Bron / Izvor: <https://literatuurmuseum.nl/overzichten/activiteitentoonstellingen/pantheon/belle-van-zuylen>

Haar uitspraak 'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid' is typerend voor de vrijzinnige, adellijke Belle van Zuylen, die na een uitstekende opvoeding in contact komt met tal van grote geesten uit haar tijd. Ze schrijft novellen, portretten, toneelstukken en libretti voor opera's, maar haar faam geldt vooral haar brieven, die in Nederland vanaf 1979 zijn verschenen. Belle van Zuylen is bekend geworden als een zelfstandige, geëmancipeerde vrouw, die zowel hoge eisen stelde aan zichzelf, als aan anderen.

[...]

Izjava „nisam talentovana da budem potčinjena“ tipična je za liberalnu plemkinju Belu van Zajlen (*Belle van Zuylen*), koja nakon odličnog obrazovanja stupa u kontakt sa mnogim sjajnim misliocima svog vremena. Piše romane, portrete, drame i libreta za opere, ali slavu stiže uglavnom svojim pismima koja se u Holandiji pojavljuju nakon 1779. godine. Bela van Zajlen postala je poznata kao nezavisna, emancipovana žena, koja je postavljala visoke zahteve kako prema sebi tako i drugima.

Plemstvo

Bela van Zajlen rođena je u dvorcu Zajlen na reci Veht (niz. *Vecht*) kao ćerka Diderika van Tajl van Seroskerkena (*Diederika van Tuyll van Serooskerkena*) i Helene De Vik (*Helena de Vicq*). Njen plemićki otac bio je predsednik Viteške komore iz Utrehta i poslanik Staleške skupštine Nizozemlja (*de Staten Generaal*). Bela, kao i njenih šestoro braće i sestara, stiže kod kuće obrazovanje na francuskom jeziku od švajcarskih guvernanti i učitelja. Pre nego što je napunila deset godina, otišla je u Ženevu sa guvernantom na godinu dana. Pohađa privatne časove engleskog, italijanskog, latinskog, muzike, fizike, religije i matematike. Kao rezultat toga, ona je mnogo bolje obrazovana od mnogih savremenika i savremenica.

Muškarci

Bela van Zajlen zaljubila se 1755. godine u poljskog grofa Pitera van Denhofa (*Pieter von Dönhoff*), koga je upoznala preko člana porodice. Pošto ljubav nije obostrana, ona pada u depresiju i nestaje na neko vreme iz javnog života. Kao devetnaestogodišnjakinja upoznaje pukovnika D'Armanša (*d'Hermentches*). Petnaest godina će se dopisivati s njim, u pitanju je razmena pisama iz koje se može jasno zaključiti koliko su prefinjeni njeni epistolarni kvaliteti. On nju hvali i smatra da piše bolje od Voltera. Godine 1762. pojavljuje se njena satira *Plemić (Le Noble)* o njenom plemićkom okruženju, a roditelji povlače ovu knjigu sa tržišta zbog blaćenja sopstvenih krugova. Od 1763. godine Džejms Bosvel (*James Boswell*) studira na Univerzitetu u Utrehtu. Traži joj ruku, a odbijen je njenim poznatim rečima: „Nisam talentovana da budem potčinjena.“ U narednim godinama se najmanje deset poznatih bračnih kandidata iz zemlje i inostranstva javljaju njenom ocu. Sve ih je odbila.

De Šarijer (*De Charrière*)

Bela, devojačko Zajlen, se 1771. godine udala za Čarlsa Emanuela de Šarijera (*Charles-Emmanuel de Charrière*), gospodara Pentaza (1735-1808), on je bio bivši učitelj Beline braće. Za vreme medenog meseca, Bela u Parizu uzima časove crtanja kod Morisa Kentin de la Tura (*Maurice Quentin de la Tour*). Skulptor Udon (*Houdon*) tada je napravio njenu bistu. Preko supruga upoznaje brojne umetnike i naučnike koji su svi impresionirani njenom ličnošću i talentima. Bračni par odlazi da živi u Kolombje (*Colombier*) blizu Nešatela (*Neuchatel*),

zajedno sa Šarijerovim ocem i dvema njegovim neudatim sestrama. Na obostranu tugu, brak ostaje bez dece. Zbog velike slobode veroispovesti mnoge izbeglice dolaze u kanton Nešatel. Godine 1777. Bela je posetila Voltera u Ferneju (*Ferney*). Od 1784. godine pisanje je najvažnija stvar u njenom životu, tim više što je patila zbog svog dosadnog, bezizglednog braka. Svoj rad i kompozicije objavljuje pod imenom Isabel De Šarijer (*Isabelle de Charrière*). U Parizu, gde ostaje duže vreme, upoznaje Benžamena Konstana (*Benjamin Constant*), trideset godina mlađeg, sa kojim razvija intenzivnu vezu. Konstan naglašava da je Bela tako posebna, jer se ne obazire na ono što red nalaže i teži ka vrhunskoj istini i pravdi.

Rad

Njena *Nešatelska pisma (Lettres Neuchateloises)* pojavljuju se 1784, nakon čega su usledila između ostalog i *Pisma Ledi Henli (Lettres de Mistress Henley)* (iste godine) i *Pisma iz Lozane (Lettres écrites de Lausanne)* (1785). Takođe je objavila veliki broj pamfleta i eseja, pre svega o političkoj situaciji, zatim niz romana, od kojih je *Tri žene (Trois femmes)* iz 1795. godine postao najpoznatiji, predstave i takođe je bila aktivna kao kompozitor. Bela doprinosi objavljivanju *Ispovesti, Žan-Žaka Rusoa*. Njena dela nemaju veliku distribuciju, za šta je sama kriva, jer se oslanja na nekoliko prijatelja koji se staraju da njene publikacije dođu na uvid intelektualcima. Bela van Zajlen umire na imanju svog supruga 1805. godine, a na njenoj sahrani nisu prisutni ni njen muž ni porodica. Njen grob je ispražnjen.

Ugled

Nakon njene smrti, njena dela padaju u zaborav. Francuski kritičar Sent Bev (*Sainte Beuve*) ih nekoliko decenija kasnije ponovo zapaža, kao i književnik Pothter¹ (*Potgieter*) u našim krajevima. Međutim, to je potrajalo sve do 1970, kada se zahvaljujući upornosti Simone i Pjera Dibua (*Simone en Pierre Dubois*), ponovo poklanja pažnja ličnosti i delu ove „prosvetljene“ žene. Oni objavljuju čitav opus i pokreću studije i biografije. Te publikacije su u skladu sa duhom vremena: postoji veliko interesovanje za izuzetno emancipovane žene koje žive nezavisno, a bračne obaveze ih ne sprečavaju da imaju bogat društveni i intelektualni život. Udruženje *Bela Van Zajlen* već godinama veoma aktivno organizuje predavanja, simpozijume i putovanja. Svake godine objavljuje radove Sveske Izabele de Šarijer (*Cahiers Isabelle de Charrière/Belle de Zuylen papers*). Arhiv Utrehta poseduje većinu materijala koji se odnosi objavljivanje sabranih dela Bela van Zajlen. Muzej književnosti poseduje materijal koji se odnosi na objavljivanje *Sabranih dela*. Takođe ima prepisku i sa Pjerom U. (*Pierre H.*) i Simonom Dibua o Beli van Zajlen i raznim izdanjima koja su joj posvećena, kao i pisma društva Bela van Zujlen.

Vertaling / Prevod: Marija Vacić

¹ E. J. Potgieter – nizozemski književnik i osnivač časopisa De Gids;

Belle van Zuylen en haar kritiek op de verlichte rede

Bela van Zajlen i njena kritika prosvećenog razuma

Bron / Izvor: https://www.dbnl.org/tekst/herm022over01_01/herm022over01_01_0001.php

Auteur / Autor: Joke J. Hermsen

‘Op mijn twaalfde hulde ik over de vervloeking van de heidenen. Op mijn dertiende ontwierp ik systemen, op mijn veertiende discussieerde ik en op mijn vijftiende dacht ik alles te weten, alles te kunnen regelen en iedereen te kunnen redden. Maar op mijn achttiende was ik triest, rusteloos en vervuld van alle zwaarmoedige twijfels die een saai leven, een broze gezondheid, een vurige verbeelding en fanatieke preken teweeg kunnen brengen’.

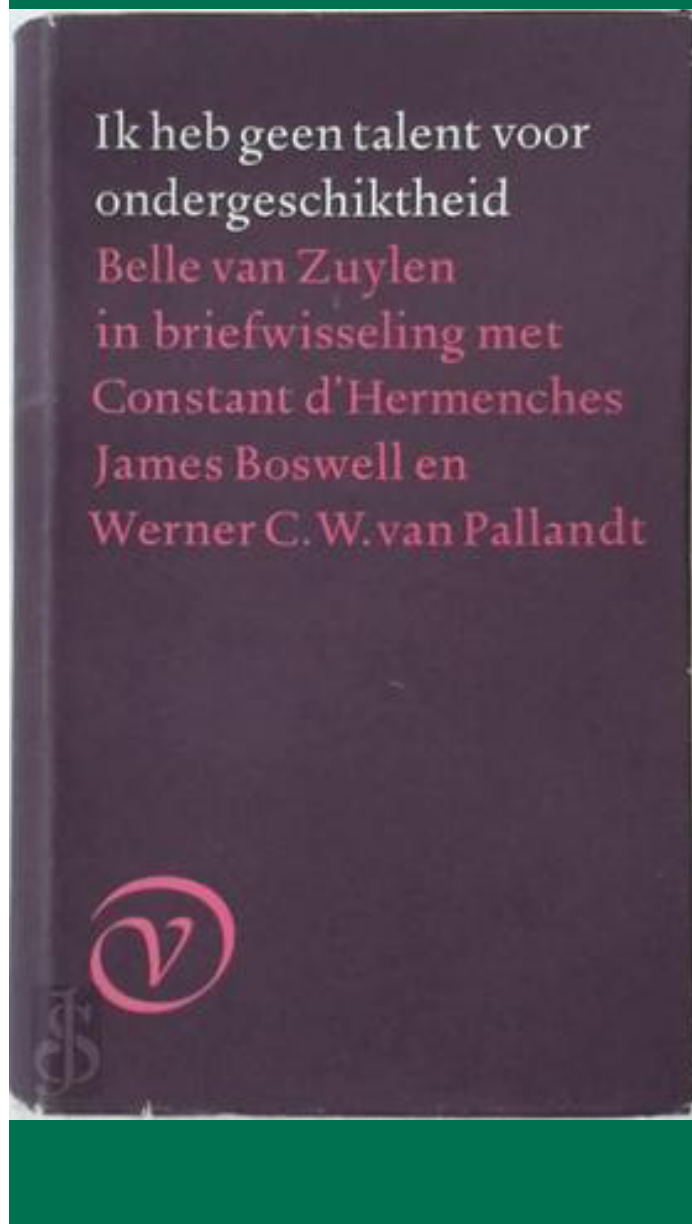
Hier is geen verlichte geest aan het woord die meent dat de mens in vrijheid over zijn eigen lot kan beschikken. Hier is evenmin een naïeve volgeling van Rousseau aan het woord die oprecht aan de maakbaarheid van de mens en de samenleving gelooft. Hier spreekt, in een brief aan haar epistolaire geliefde Constant d’Hermenches, een door ‘zwaarmoedige twijfels’ overmande Belle van Zuylen, die grote vraagtekens plaatste bij de verlichtingsidealen van haar tijd. Belle van Zuylen beseftte als geen ander dat deze idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap maar al te vaak een poging tot het scheppen van een fundamentele onvrijheid verbloemden en de ongelijkheid tussen actieve en passieve burgers, man en vrouw, rijk en arm eerder bevestigde dan te niet deed. Deze ongelijkheid karakteriseerde niet alleen de inrichting van de moderne maatschappij aan het einde van de achttiende eeuw, maar drukte ook een stempel op de persoonlijke levensstijl van elk van haar inwoners. Vrij waren degene die als actieve, mannelijke burgers aan de openbaarheid deel konden nemen, onvrij degene die in het privé-domein het huishouden bestierden of aldaar voor hun meester werkten. Een analyse die overigens niet een nieuw gegeven, specifiek aan die achttiende eeuw blootlegt, maar, zoals de filosofe Hannah Arendt reeds in *The Human Condition* (1958) aantoonde, al gold voor de oud-Griekse samenleving, waar vrijheid en gelijkheid slechts binnen het openbare domein van de polis verworven konden worden, en dan alleen door de actieve, dat wil zeggen belasting betalende, mannelijke burgers. Het ‘nieuwe’ maatschappijmodel dat verlichte filosofen als Rousseau in de achttiende eeuw naar voren brachten, greep in feite op dit oud-Griekse schema terug. Een model dat wel een heel specifieke interpretatie van het begrip ‘vrijheid’ inhield.

[...]

„Sa dvanaest godina plakala sam zbog prokletstva bezbožnika. Sa trinaest sam osmislila sisteme, sa četrnaest sam vodila diskusije, a sa petnaest sam mislila da sve znam, da sve mogu regulisati i da sve mogu spasiti. Ali sa osamnaest godina bila sam tužna, nespokojna i ispunjena svim setnim sumnjama koje dosadan život, krhko zdravlje, vatrena mašta i fanatične propovedi mogu da donesu.“

Ovde ne govori prosvećeni duh koji smatra da čovek može slobodno da raspolaže sopstvenom sudbinom. Ovde ne govori ni naivni pristalica Rusoa koji iskreno veruje u uobličljivost čoveka i društva. Ovde, u pismu svojoj epistolarnoj ljubavi Konstanu D'Armanšu, govori Bela van Zajlen, nadvladana „setnim sumnjama“, koja je postavljala velika pitanja o idealima prosvećenosti svoga vremena. Bela van Zajlen shvatila je bolje nego iko da su ovi ideali slobode, jednakosti i bratstva često ulepšavali pokušaj stvaranja fundamentalne neslobode, a nejednakost između aktivnih i pasivnih građana, muškaraca i žena, bogatih i siromašnih pre je potvrđivala nego što je poništavala. Ova nejednakost ne samo da je karakterisala uređenje modernog društva već je i ostavila traga na lični način života svakog stanovnika. Slobodni su bili oni koji su mogli kao aktivni, muški deo građanstva da učestvuju u javnim zbivanjima, neslobodni oni koju su u privatnom domenu upravljali domaćinstvom ili su tu radili za svog gospodara. Ovo je analiza, koja, uzgred, ne otkriva nov podatak, svojstven osamnaestom veku, nego, kao što je filozof Hana Arent pokazala u svom delu *Conditio Humana* (1958), onaj koji je važio još u starogrčkoj zajednici, gde su se sloboda i jednakost mogli steći samo u javnom domenu polisa, a mogli su je steći samo *aktivni*, odnosno muški građani koji plaćaju porez. Novi model društva, koji su u osamnaestom veku unapredili prosvećeni filozofi poput Rusoa, pozivao se na taj starogrčki model, koji je sadržavao veoma specifično tumačenje pojma *sloboda*.

Bela van Zajlen je pokazala da ovaj pojam slobode ima i drugu, problematičnu stranu: držanje u zarobljeništvu i neslobodi mnogih kategorija građana, kao što su siromašni, seljaci, oni koji ne plaćaju porez, kao i sve žene. Oni nisu imali pravo glasa, nisu mogli aktivno da učestvuju u politici i bili su jako ograničeni u odabiru svog zanimanja kao i u slobodi govora. Iz tih istih razloga ona u svom sažetom delu *Politički, etički i seoski rečnik* kojom je želela da napravi parodiju obimnog, prosvetiteljskog projekta *Enciklopedija*, daje sledeći opis odrednice „sloboda“: „Sloboda, to je ukaljana zastava koju svi prate na putu ka vrlinama, zločinima i smrti.“

Ovaj članak je delom zasnovan na nekolicini poglavlja iz moje disertacije *Nomadski narcizam (Nomadisch narcisme, 1993)* i tekstu predavanja održanom u sklopu serije predavanja na Univerzitetu u Utrehtu, a u organizaciji udruženja *Studium Generale*.

Bela van Zajlen, *Nemam talenta za potčinjenost* (Amsterdam, 1987)

Groepsvertaling / Grupni prevod

VIII Corona en vrijheid

Korona i sloboda

Coronavirus: Hebben we vrijheid gevonden binnen onze huizen?

Virus korona: Jesmo li našli slobodu svojim domovima?

Schrijft / Piše: Maša Miljanić

We hadden eigenlijk geen flauw idee dat de plotse verschijning van het coronavirus in alle poriën van onze dierbare routine van dagelijks leven zou binnendringen en dat ze ons, studenten Neerlandistiek, zou aanmoedigen om dieper in te gaan op het onderwerp: vrijheid. Het virus heeft ons gedwongen om afstand te nemen van mensen en ons tot onze vier muren beperkt, waardoor we in een situatie zijn gekomen waarin we opnieuw gingen nadenken over de relatie tussen ons en de natuur, de andere mensen, de vrijheid en vele andere belangrijke kwesties waar we vroeger niet konden over nadenken wegens onze dagelijkse verplichtingen.

Vanuit het raam zien we nu verschillende scènes: de lucht is zuiverder en de hemel is blauw en de zon schijnt mooier dan ooit. Onze vrijheid is ons ontnomen, maar heeft de natuur na lange tijd eindelijk haar vrijheid gekregen? Als mensen hebben we ons gedragen als een soort virus dat de Aarde en alles wat ze ons kan bieden tot het uiterste heeft uitgebuit en nu neemt ze wraak.

De wereld werd getroffen door enorme desoriëntatie en onzekerheid en dus is het op dit moment noodzakelijk om een tegengif te ontwikkelen. In onze eenzaamheid en opsluiting zijn sommigen onder ons in een heel ander perspectief terechtgekomen. Bij gebrek aan bewegingsvrijheid werden we gedwongen om onze sociale omgang tot enkel onszelf te beperken. Velen

vonden een uitweg uit deze situatie in verschillende vormen van kunst, sport en ze brachten veel tijd met hun familie door. Is ons nu na dit alles onze vrijheid afgenomen of hebben we vrijheid gevonden binnen onze huizen? Kunst en sociale betrokkenheid zijn een soort tegengif dat velen van ons zich al lang toedienen. Helaas hebben we het hier over dat deel van de mensen dat de luxe heeft om te genieten in het comfort van hun huizen want de gevolgen van coronacrisis zullen sommigen meer en sommigen minder voelen. Werken van thuis, fatsoenlijke huisvesting, voedselvoorziening en een stabiel inkomen zijn slechts enkele van de privileges van de minderheid. Sommigen zien deze epidemie als een vakantie op het juiste moment, terwijl anderen de last van de lockdown niet lang kunnen dragen. In dit geval kan een efficiënte strategie bestaan uit de strijd tegen ongelijkheid die kan leiden tot echte vrijheid, die op de eerste plaats veiligheid betekent.

Covid-19 kan ook worden gezien als een metafoor voor ziekte, als gevolg van de breuken die we hebben gecreëerd binnen onszelf, tussen onszelf en mensen, onszelf en de natuur. Misschien halen we uiteindelijk toch iets goeds uit deze hele situatie, een nieuwe kans om na te denken over de vrijheid van de natuur en over een grotere wereldwijde vrijheid door verschillen tussen mensen te verkleinen.

I tako, uopšte nismo ni slutili da će iznenadna pojava korona virusa, prodirući u sve pore i prekidajući nam dragu rutinu svakodnevnice, podstaći nas studente nederlandistike da se dublje pozabavimo temom slobode i njenim kako aktuelnim tako i uobičajenim problematičnim tačkama. Virus nas je primorao da se distanciramo od ljudi i ograničio nas na naša četiri zida, dovodeći nas tako u situaciju da ponovo promišljamo odnos između nas i prirode, drugih ljudi, slobode i mnogih drugih bitnih pitanja o kojima ranije, zatrpani svakodnevnim obavezama, nismo ni imali vremena da promišljamo. Sa prozora sada gledamo drugačije prizore: vazduh je čistiji i nebo je plavo a sunce sija još ljepše. Nama je naša sloboda oduzeta, ali da li je priroda posle dužeg vremena konačno dobila svoju slobodu? Kao ljudska vrsta ponašali smo se kao svojevrstan virus koji crpi sve potencijale koje nam pruža zemlja do krajnjih granica njene mogućnosti, i sada nam ona uzvraća udarac.

Ogromna se dezorijentisanost i neizvjesnost sručila na svijet i u ovom trenutku neophodno je dakle razviti protivotrov. Neki od nas su se u svojoj osamljenosti i zatočenosti prelili u neku sasvim drugačiju perspektivu. U nedostatku slobode kretanja bili smo prinuđeni da se družimo sami sa sobom. Okrećući se sebi i svojim potrebama mnogi su izlaz iz ove situacije našli u različitim

formama umjetnosti, sporta, druženja sa svojom porodicom. Pa da li nam se nakon svega toga čini da nam je sloboda oduzeta ili smo slobodu pronašli unutar svojih domova? Svojevrsan protivotrov, koji su složićemo se mnogi od nas odavno i ubrizgavali, bio je upravo taj koji se nalazi u formi umjetnosti i društvenog angažmana. Nažalost tu govorimo o onom dijelu ljudi koji ima taj luksuz da uživa u udobnostima svog doma jer ovo je patnja koju će neki više osjetiti a neki manje. Rad od kuće, pristojni stambeni uslovi, zalihe hrane i stabilni prihodi, to su samo neke od privilegija manjine. Za neke epidemija može predstavljati godišnji odmor u pravom trenutku, dok drugi neće moći dugo izdržati teret mjera zatvaranja. Efikasna taktika borbe u ovom slučaju bila bi borba protiv nejednakosti koja nas jedino može dovesti do istinske slobode koja prije svega podrazumijeva sigurnost.

Covid-19 možemo posmatrati i kao metaforu bolesti, kao posledicu lomova koje smo stvorili između sebe i ljudi, sebe i prirode i unutar sebe samih. Na kraju možda i izvučemo nešto dobro iz ove cjelokupne situacije, novu priliku za promišljanje o slobodi prirode i o većoj globalnoj slobodi kroz umanjivanje razlika među ljudima.

Lief mens in tijden van corona

Dragi ljudi u doba korone

Bron / Izvor: <https://www.happinez.nl/mooie-wereld/lief-mens-in-tijden-van-corona/>

Auteur / Autor: Susan Smit

Lief mens in tijden van corona,

Ik weet hoe je je voelt, want ik voel het zelf ook. Ons leven is op z'n kop gezet door een virus. Stukje bij beetje perkt het onze vrijheid in, bezet het onze gedachten en zorgen voor onze dierbaren, medemensen en onszelf, en doet onze verwachtingen over de nabije toekomst kantelen. Alles is anders geworden. En niemand weet hoe we er aan de andere kant uitkomen.

Waarschijnlijk is de eerste verontwaardiging om het diepe ingrijpen in je persoonlijke leven weggeëbd en zul je (in welke verhouding dan ook) aanvaarding en angst voelen. Misschien voel je ook een wonderlijk soort vertrouwen en kalmte. Alle onzin die je normaal zo bezighoudt is weggefallen en wat er overblijft is het wezenlijke: liefde. Verbinding. Van nut willen zijn voor de wereld.

[...]

Dragi ljudi u doba korone,

Znam kako se osećate, jer se i ja sama tako osećam. Virus je okrenuo naše živote naglavačke. Malo po malo, virus ograničava našu slobodu, zaokupljuje naše misle i brigu o našim najmilijim, bližnjima, i o sebi i poljulja naša očekivanja o bliskoj budućnosti. Sve se promenilo i niko ne zna šta nas čeka na drugoj strani tunela.

Verovatno se stižalo prvo negodovanje zbog dubokog intervenisanja u vaš lični život i verovatno osećate prihvatanje i strah u nekoj meri. Možda ćete takođe imati jedinstven osećaj poverenja i smirenosti. Sve gluposti koje vas obično zaokupljuju su nestale a ono što preostaje je krucijalno: ljubav. Povezanost. Želja da se bude od koristi svetu.

Zajedništvo ostaje

Vi, dragi ljudi koji se osećate uplašeno i nebezbedno, osećate li i jedinstvo, zajedništvo? Vidite li humor i kreativnost oko sebe? Usmerite se ka tome, ako postoji opasnost da ćete utonuti u tamne misli. Usmerite se ka ljudskoj dobroti, koja upravo u ova vremena tako jasno navire. Da, gomilamo namirnice i o tome se govori kao o sramoti, ali s tim brzo prekidamo kada vidimo da se zalihe jednostavno gomilaju. Sada je naša primarna briga prehranjivanje naše porodice. Ako ste nagomilali više hrane za bebe nego inače, možda ćete se malo postideti, ali vi samo pratite iskonski instinkt: *šta god da se desi, moje dete mora da preživi.*

U nekoj meri će vam prihodi manjkati, propustićete važne i lepe stvari i propustiti šanse. Ali, primećujete li da niko o tome ne govori? Svi smo mi u istom sosu. Govoriti o sopstvenoj koži deluje besmisleno, nebitno. Osećamo veću vrednost, a to je zdravlje osetljivih. Zajedno nosimo

muke i zato više ne govorimo o trećem, već u prvom licu.

Iznenada sedite kod kuće. Iznenada čak i kupovina deluje kao opasan poduhvat. Možda vam iznenada deca ne idu u školu. Možda ne možete više ni da posetite svoje roditelje koji su već stariji. Vlada tišina. Praznina. Oteglo se vreme koje iznenada morate da popunite. Usporavate. I tu je prilika. Dobijate poklon: priliku da preispitate svoje izbore. Da postavite nove prioritete. Da se oslobodite stega užurbanosti i date sebi prostora da živite svesnije i usredsređenije. Šta ćete uraditi sa ovim morem vremena, dragi moji ljudi?

Kada virus izumre

Koliko god ova pandemija loše ispala po pojedinca – a to ne želim da osporim – postoji i šira slika. Želim da vas zamolim da sanjate sa mnom. Postoji li mogućnost da je ova katastrofa prvi pokušaj rušenja korumpiranih i destruktivnih sistema? Pokušaj zaustavljanja prekomerne proizvodnje i potrošnje robe? Davanja prilike Zemlji da se oporavi i pružanja šanse sebi da dođemo do daha i razmislimo?

Kada virus izumre, nećemo morati da nastavimo sa onim što smo već radili. Možemo početi ispočetka – pre svega s ljubavlju, osećajem zajedništva u našim srcima, mirnim koracima i poštovanjem prema ovoj zemlji kojom potpuno slobodno možemo da hodamo.

S ljubavlju i poštovanjem prema tome kako se držite i dajete svoj doprinos u ovim vremenima,

Suzan

Corona toont hoe wij door duizend draadjes met elkaar verbonden zijn

Korona nam pokazuje kako smo svi mi međusobno povezani hiljadama niti

Bron / Izvor: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/03/23/corona-toont-hoe-wij-door-duizend-draadjes-met-elkaar-verbonden-zijn-a3994616>

Toekomstglimp De coronacrisis verandert onze ideeën over individualiteit en vrijheid, over fysiek en virtueel. Maar hóe precies – dat blijft gissen, schrijft Haroon Sheikh.

Met mijn partner maak ik 's avonds een wandeling door de buurt. Even wat buitenlucht als de kans op contact met anderen klein is. Twee mensen, die aan de overkant van de straat lopen, steken plotseling over. We schrikken en als in een reflex steken ook wij snel over. Ons „Goedendag” klinkt ongemakkelijk.

Ik realiseer mij hoezeer mijn perceptie van mijn omgeving is veranderd door de coronacrisis. De mensen, maar ook deurknoppen en fietsen zie ik opeens als Bron van gevaar. En als ik kuch, denk ik: of ben ik het zelf?

[...]

Pogled u budućnost - Kriza izazvana korona virusom menja naše ideje o individualizmu i slobodi kao i o fizičkom i virtuelnom svetu. Ali kako tačno – to možemo samo da nagađamo, piše Haron Sheikh.

Uveče, kada je šansa da ću sreći druge ljude mala, prošetam sa devojkom po kraju da uhvatim samo malo svežeg vazduha. Dvoje ljudi s druge strane ulice prelaze na našu stranu, i mi uplašeni i vođeni refleksom brzo prelazimo na suprotnu. Naše *dobar dan* zvuči usiljeno.

Shvatam koliko mi se percepcija okruženja promenila usled krize izazvane pandemijom korona virusa. Odjednom vidim ljude, ali takođe i kvake i bicikle, kao izvor opasnosti. I ako se zakašljem pomislim: Da li sam i ja zaražen?

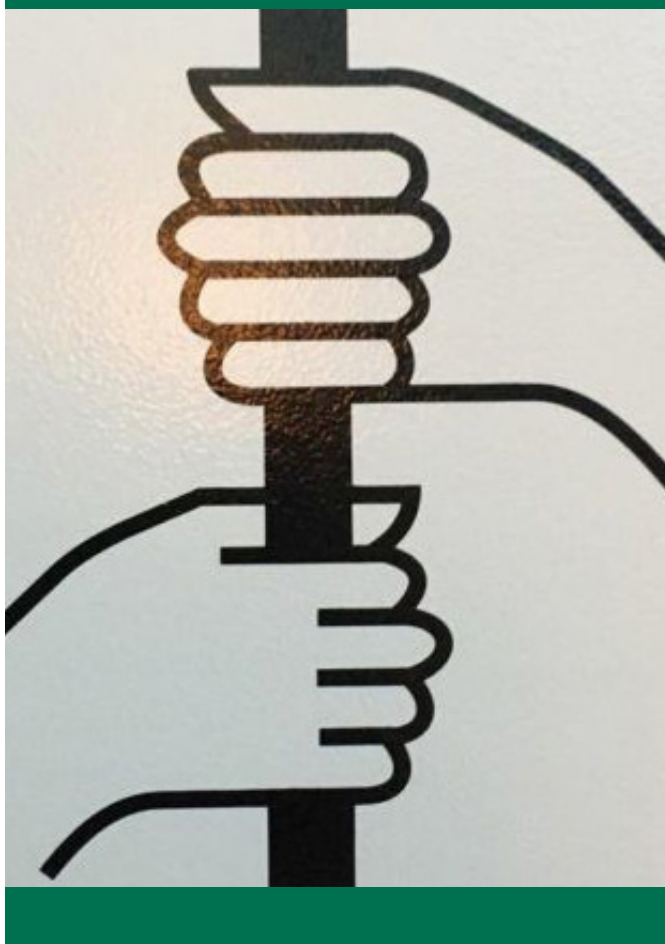
Jasno je da se sada mnogo toga menja, ali kako? Loši smo

u predviđanju budućnosti. Scenariji s početka 1960-ih prikazivali su nove izume u kući, ali su ipak majku ostavili u kuhinji, a oca s cigaretom u dnevnoj sobi. Najteže je predvideti nove norme i drugačija ponašanja. Ali možda možemo kroz filozofiranje sagledati budućnost.

Podseća me na prve nestvarne dane nakon 11. septembra ili na Svetsku finansijsku krizu 2008. godine. Ovaj mučni sadašnji osećaj prati i utisak da je naša ideja individualnosti stavljena pod uveličavajuće staklo.

Dekart

Savremeno zapadno društvo počiva na ideji slobodne individue, pojedinca (subjekat) koji se otrgao od sveta i nezavisno od njega upravlja svojim životom, onako kako je Dekart maštao. Kao potrošači, imali smo nesmetani pristup svetu preko interneta. I kroz svet se krećemo sa

slušalicama na ušima i zaokupljeni smo samo svojim mobilnim telefonom: mi smo ostrva u okeanu.

To se sada menja. Okrenuti smo jedan ka drugom i mora postojati veća tolerancija. Ostanak kod kuće podrazumeva manje privatnosti i ograničen prostor kretanja. Ali isto tako smatram da se ljudi ponovo međusobno upoznaju. Partneri, porodice, cimeri ponovo uspostavljaju direktan kontakt.

Autonomni subjekt se ograničava na svoje telo, koje je uvek bilo tu, ali kome nismo pridavali toliko pažnje. Sada shvatamo da smo tela koja su međusobno povezana disanjem i čulom dodira: mnogim objektima u javnom prostoru sa kojima svakodnevno i nesvesno stupamo u kontakt. Hiljade niti nas povezuje.

Javna osuda

Tako virus takođe postavlja pitanja o individualnoj odgovornosti. S jedne strane je ona mnogo veća. Moramo striktno da se držimo smernica, a neprihvatanje te odgovornosti podleže javnoj osudi. Ali iako mnogo možemo uraditi da bismo se suprotstavili širenju virusa, potpuna individualna odgovornost je iluzija. Ipak možete da se zarazite putem jedne od tih hiljada niti. Ali to nam nameće upravo radikalni oblik solidarnosti, poštovanje ranjivosti svake osobe.

Ova nova svest o telesnoj ranjivosti je opet i sama izvor straha. Kao reakcija ponovo bežimo upravo u virtuelni svet. Putem digitalne infrastrukture možemo da izbegnemo telesni kontakt: Netfliks umesto bioskopa, video-konferencija umesto sednice, dostava umesto restorana. Moja predavanja na Slobodnom univerzitetu u Amsterdamu (*Vrije Universiteit Amsterdam*) se održavaju online.

Hibridnost

Razdvajanje fizičkog i virtuelnog nije apsolutno; oni su hibridni. Internet prodavnice i usluga dostave ne mogu naravno da funkcionišu bez ljudi u kuhinjama ili centrima za distribuciju. Ali se pitam da li će ova kriza dati podsticaj da se ovakvi poslovi u budućnosti još više digitalizuju. Hoće li biti više robota u centrima za razvrstavanje, 'bezšoferskih' vozila, kao i više samopraćenja i zdravstvene nege ili distribucije lekova 'na daljinu'?

Komunicirajte sa NRC-om¹

Veb-sajt *Pornhub* pruža besplatan *premium* pristup svim osobama koje se nalaze u karantinu. U međuvremenu, pitam se kako to ide na jednom drugom hibridnom domenu: zamišljam da je na društvenim mrežama za upoznavanje i *online* druženje *Tinderu* i *Grinderu* situacija mirna. Postojanje mogućnosti za kontakt odjednom deluje zastrašujuće. Ili će se samci baš sada međusobno potražiti? I na koji način? Možda će neki doživeti herojsko iskustvo ako zajedno budu rizikovali. Ili će se desiti nešto drugo? Videla sam tweet neke žene koja se obradovala povratku udvaranja: „Sada mi napiši pesmu!“. Pisanje poezije i četovanje nedeljama bez izgleda na pravi susret. Možda platonska ljubav ipak procveta.

Ovaj vid „ljubavi preko reči“ pokazuje kako virtuelno i fizičko mogu da se mešaju. Reč je uvek posedovala nešto virtuelno. Ona nije materijalne prirode i može se, putem knjiga ili interneta, kretati kroz prostor i vreme. A u isto vreme može da poseduje i nešto veoma fizičko. Zato i kažemo da razgovor ili pesma mogu da nas dirnu. U tome je intimnost reči koja u ovo vreme može mnogo da znači. To može da se odnosi čak i na smušen pozdrav za dobro veče.

Na taj način u ovoj krizi nastaju svakojake vrste novih odnosa između našeg fizičkog i virtuelnog postojanja, a autonomni subjekat će morati da ustupi mesto za potpuniju ideju nas samih.

Groepsvertaling / Grupni prevod

¹ *Holandske dnevne novine NRC Handelsblad*

Gedichten over corona

Pesme o koroni

Bron / Izvor

<https://www.poezieverrijkt.nl/blog/2020/04/05/gedichten-over-corona/>

Isolatie

via de sluis in de sluis in het ziekenhuis dat ook sluis is
voor contact- en druppelisolatie

maanmannen in pakken met mouwen handschoenen mondmasker
hoofdbedekking hoesjes over schoenen
volgens de gele kaart met instructies op deur één

twee maal de deur twee maal de belofte van bezoek of
is het een arts een verpleegster met
medicijnen een infuus controle van bloeddruk temperatuur en saturatie

je raadt en weet niet totdat je ziet na de tweede deur
verwachting duurt een sluis lang

terug hetzelfde: deur die zich tweemaal onverbiddelijk sluit

en jou isoleert van de wereld zoals de wereld van jou.

Joke Pen

Izolacija

kroz dvostruka vrata unutar dvostrukih vrata u bolnici koja je trezor
izoluju te radi zaštite od kontakta i kapljica

kosmonauti u odelima s rukavima rukavicama maskama preko usta
kapama kesama preko cipela
stoje kraj prvih vrata i sa *žutog* kartona instrukcije prate

dvaput *čuješ* vrata, dvaput obećanje posete a
ili je doktor ili sestra
s lekovima, infuzijom, pritisak i krvnu sliku ti kontrolišu

pogađaš i dok ne vidiš *šta* je iza ne znaš
čekanje je dugačko koliko i razmak između dvostrukih vrata

opet isto: vrata se dvaput neumoljivo zatvaraju

i izoluju te od sveta, a bogme i svet od tebe.

Zoete koekjes

wat doe je
je kinderen kunnen
niet naar school
en blijven thuis

alle bakmeel
vliegt de winkel uit
samen koekjes bakken
we maken het gezellig in huis

maar niet iedereen
heeft de kunst te pakken

gezien de verkoop
van wc-papier
loopt iedereen te kakken

Hans van der Vlugt

Slatki kolači

šta da radiš
kad ti deca
ne mogu u školu
i ostaju kod kuće

brašno iz prodavnice
začas zbriše
ali ako zajedno pravite kolače
kod kuće ugodno biće

ali ne late se svi
te umetnosti lake

prema prodaji klozet papira
reklo bi se
da svi idu da kake

Vertaling / Prevod: Jana Živkić

IX Individuele vrijheid

Individualna sloboda

*De positieve kant van
eenzaamheid*

*Pozitivna strana
samoće*

Bron / Izvor: <https://verkenjegeest.com/positieve-kant-eenzaamheid/amp>

Toen we nog op school zaten, maakten we geregeld gebruik van zinnnetjes als 'Ik heb de toets gehaald' of 'De juf heeft me een onvoldoende gegeven'. Vaak genoeg waren we er niet toe in staat toe te geven welke prijs er aan onze beslissingen verbonden zat, waardoor we externe factoren als excuus gebruikten. Het juiste om te zeggen zou namelijk zijn 'Ik had besloten om niet te leren' of 'Ik wilde liever iets anders doen'. Meestal zijn we op die leeftijd echter bang dat 'de groep', alle mensen om ons heen, ons niet zullen accepteren. We zijn bang om alleen of eenzaam te moeten zijn.

De vrijheid om jezelf te zijn, gaat uit van twee dingen. Allereerst moet je verklaringen en excuusjes vermijden en ten tweede moet je bereid zijn om de gevolgen van je handelingen te accepteren. Het is echter helemaal niet zo makkelijk om vrij te zijn, vrij van de angst om door iedereen aardig gevonden te moeten worden. Vrij van de behoefte om je aan te passen aan hetgeen anderen van je willen. Vrij van de noodzaak om te doen wat de maatschappij en de mensen om je heen van je verwachten.

[...]

Još dok smo išli u školu, redovno smo koristili rečenice kao “položila sam test” ili “učiteljica mi je dala 1”. Vrlo često nismo bili u stanju da priznamo cenu naših odluka, tako da smo koristili spoljne faktore kao izgovor. Najispravnije bi bilo reći “odlučio/la sam da ne učim” ili “radije bih da radim nešto drugo”. Međutim, u tom uzrastu se uglavnom plašimo da nas “grupa”, svi ljudi oko nas, neće prihvatiti. Plašimo se da budemo sami ili usamljeni.

Sloboda da budemo ono što jesmo, zasniva se na dvema stvarima. Najpre moramo da izbegavamo objašnjena i izgovore i kao drugo moramo biti spremni da prihvatimo posledice svojih postupaka. No, nije nimalo lako da budemo slobodni, oslobođeni straha da se svima dopadnemo. Oslobođeni potrebe da se prilagodimo onome što drugi žele od nas. Oslobođeni potrebe da radimo ono što društvo i ljudi očekuju od nas.

Sloboda koju zapadni svet pokušava da odbrani i na kojoj mu mnoge druge zemlje zavide. Ali pored toga postoji i još mnogo suptilniji oblik slobode: sloboda da donosimo odluke unutar ograničenja koje imamo, unutar onoga što nas zaista plaši. Ovo znači da moramo prihvatiti rizike svojstvene osobi koja jesmo, kao i izbore koje donosimo.

„Vaši snovi stoje naspram vaših predrasuda, strahova i ubeđenja. Prestanite da sudite, proširite svoje vidike i gledajte strahu pravo u oči.“

Alberta Urenja

Sloboda i prihvatanje drugih

U našem savremenom društvu je naše ponašanje, a čak i način na koji se oblačimo, češljamo, pričamo, itd. uslovljeno potrebom da nas drugi prihvate. U ovom slučaju takođe nije poenta da u potpunosti kršimo pravila i radimo šta nam je volja. Poenta je da budemo u stanju da nađemo odgovarajuću ravnotežu između naše lične slobode i našeg poštovanja prema drugima. Paradoksalno je ipak to, da nas verovatno niko neće zaista prihvatiti ako prvenstveno nismo u stanju da prihvatimo sami sebe.

Tako, na primer, mnoga nedavna istraživanja pokazuju da danas svašta radimo kako bismo pokazali svoju najlepšu stranu na društvenim mrežama. To radimo gotovo samo kako bismo dobili priznanje od drugih ljudi.

Objavljujemo stvari za koje mislimo da će drugi „lajkovati“. A stvari za koje mislimo da neće biti toliko popularne, radije jednostavno ne objavljujemo. Isto važi i za naš život van mreže: pokazujemo samo one delove sebe za koje mislimo da će se drugima svideti.

„Biti svoj u svetu koji ti stalno onemogućava da budeš svoj, najveće je dostignuće.“

Ralf Valdo Emerson

Osim toga, neka istraživanja pokazuju da deo našeg mozga koji se aktivira kada dobijemo neku nagradu, isto tako se aktivira i kada dobijemo priznanje drugih. Time vidimo to priznanje kao nagradu ili prijatno iskustvo. Priznanje drugih stvarno je veoma lepo, ali ne bi trebalo da dozvolimo da nam to iskustvo bude motivacija u životu. Ono što nas pokreće u životu trebalo bi da budu naši prioriteti i želje.

Pozitivne i negativne strane usamljenosti

Neka antropološka istraživanja tvrde da se ova potreba za priznanjem i potvrdom razvila pre više hiljada godina. Naša šansa za preživljavanjem u praistoriji zavisila je od naše pozicije unutar određene grupe. U takvom okruženju niko ne bi mogao sam da preživi, te smo počeli da povezujemo slobodu sa usamljenošću. Na primer: ako me grupa ne prihvati, tada ću biti slobodan, ali ću tada biti i sam.

Časopis *Pogledi na psihologiju (Perspectives on Psychological Science)*, 2016. godine je objavio anketu koja je pokazala kakav uticaj usamljenost može da ima na kvalitet života. Za ovu anketu je analizirano 70 prethodnih istraživanja, koja su bila izvršena između 1980. i 2014. godine. Ova istraživanja su ispitivala uticaj koji na životni vek osobe mogu imati usamljenost, društvena izolacija i kada neko ide sam kroz život. Prosečan učesnik je imao oko 66 godina i skoro trećina svih učesnika patila je od neke vrste hronične bolesti.

Ova anketa je pokazala da se društvena izolacija može dovesti u vezu sa preuranjenom smrću. Pod društvenom izolacijom se podrazumeva to da osoba nema ili ima vrlo malo društvenih kontakata ili nikada ne učestvuje u društvenim aktivnostima. Ljudi koji pripadaju ovoj grupi imaju zato 29% više šansi da rano preminu.

„Trebajmo najpre da raščistimo sa sobom u usamljenosti da bismo se osposobili da volimo.“

Alejandro Hodorovski

Usamljenost s druge strane, kada pričamo o periodima kada nam je potrebno vreme da možemo da razmišljamo da bismo saznali više o sebi, ima međutim potpuno drugačije značenje u životu ljudi. Potreba za priznanjem može učiniti da se osećamo kao da smo sami. Prihvatanje sebe i učenje iz svojih grešaka i vrlina će se pobrinuti za to da dobijemo priliku da upoznamo osobu koja mi zaista jesmo.

Vertaling / Prevod: Marijana Petraš

Euthanasie zou een mensenrecht moeten zijn

Eutanazija bi trebalo da bude osnovno ljudsko pravo

Bron / Izvor: <https://tpo.nl/2015/10/21/euthanasie-zou-een-mensenrecht-moeten-zijn/>

Auteur / Autor: Marcel Bamberg

Heeft u recht op euthanasie? Welnee, u zit fout. Geen Nederlander kan over levensbeëindiging zelf bepalen. Op euthanasie staat een gevangenisstraf van maximaal 12 jaar. Een arts moet eerst vaststellen of iemand ondraaglijk lijdt en voldoen aan nog vijf strenge vereisten. Maar als een toetsingscommissie daarover anders denkt, mag de arts zelf drie jaar tralies tellen. Die bureaucratie houdt de vrije keuze bij ondraaglijk lijden in de houdgreep. Waar Nederland ooit de primeur had met het legaliseren van euthanasie, lopen we inmiddels hopeloos achter. De Euthanasiewet moet uit haar lijden worden verlost. Ondraaglijk lijden hoort alleen bij het leven als je daar zelf voor kiest. Iedereen zou zelf moeten mogen bepalen wanneer het leven eindigt. Euthanasie zou een mensenrecht moeten zijn.

[...]

Holandija je nekad pomerala granice, međutim, danas zaostaje.

Imate li pravo na eutanaziju? Grešite ako mislite da imate. Nijedan Holanđanin ne može samostalno da donese odluku o okončanju života. Eutanazija se kažnjava zatvorskom kaznom od najviše 12 godina. Lekar mora prvo da utvrdi da li neko nepodnošljivo pati i da ispuni još pet strogih uslova. Međutim, ukoliko se lekarska komisija ne složi s tim, lekar bi mogao da dobi je tri godine zatvora. Ovakva birokratija drži u šaci slobodu izbora u slučaju nepodnošljive patnje. Holandija je nekad imala vodeću ulogu u legalizaciji eutanazije, sada beznadežno zaostajemo. Zakon o eutanaziji treba izbaviti iz ćorsokaka. Nepodnošljiva patnja je sastavni deo života samo ukoliko se vi za to odlučite. Trebalo bi da svako ima mogućnost da sam odluči kada će okončati život. Eutanazija bi trebalo da bude osnovno ljudsko pravo.

Poreklo

Eutanazija postoji od kad postoji i život. Termin eutanazija potiče od grčkog „eu“ (blag ili dobar) i „thanatos“ (smrt). Za Grke je eutanazija značila umreti bez prevelike patnje. Štaviše u principu nije ni bilo reči o dobrovoljnoj eutanaziji. Ko je bio slep, hendikepiran ili prestar, smatralo se da nije isplativo da se održi u životu. Stoga je oslobađanje od patnje uzdignuto do ekonomski poželjnog. Danas od toga više ne treba strahovati. U stvari, možete se samo plašiti pomisli da vam neće

biti dozvoljeno da sami donesete odluku o trenutku u kome previše patite da biste nastavili da živite. Striktno ispunjavanje kriterijuma utiče na to da se lekari jedva usuđuju da ukažu pomoć pri izvršavanju samoubistva. Eutanaziji se mnogi protive. Uporna opozicija je između ostalog našla podršku i u Platonovim delima, gde stoji da je čovek vojnik koji mora ostati na svom položaju dok ga Bog ne pozove. Čak se i Džon Lok, poznati utemeljivač liberalizma nije mogao pomiriti sa idejom o svojevolsnoj smrti. To je bilo pre 400 godina. Sa pojavom sekularizacije se ton debate promenio. Danas se 60% Holanđana izjašnjava za samostalno odlučivanje o okončanju života usled nepodnošljive patnje.

Zatvorska kazna

Danas ne možete sami da donesete odluku. Eutanazija je kažnjiva. Svako ko pomogne drugoj osobi u ovom izričitom i ozbiljnom zahtevu da okonča svoj život, biće osuđen na 12 godina zatvora. Samo u izuzetnim slučajevima može postojati osnova za izuzimanje od kaznenih mera, pri čemu se onome ko pomaže u izvršavanju samoubistva može pogledati kroz prste. To je moguće samo ukoliko je sledećih šest strogih kriterijuma pažljivo zadovoljeno: dobrovoljan i promišljen zahtev, beznadežna i nepodnošljiva patnja, nikakvo drugo racionalno rešenje, minimalno 1 lekar koji se slaže sa odlukom i ukazivanje medicinske pomoći pri izvršenju samoubistva. Donošenje odluke o okončanju života podložno je birokratskom procesu a molba može biti odbijena čak i kod teško bolesnih koji nepodnošljivo pate.

Nepodnošljiva patnja

Jedan od najrelevantnijih uslova je da postoji nepodnošljiva patnja. Mora čak da postoji medicinski klasifikovano stanje, tako da ukoliko vašu patnju ne može da utvrdi drugo lice, nemate sreće. To predstavlja veliki problem. Uostalom, jedina osoba koja može da proceni da li je patnja nepodnošljiva jeste sam pacijent. Ipak, osoba koja donosi odluku o tome je lekar. Oni koji imaju nedoumice, mogu se posavetovati s trećim licem, odnosno sa stručnjakom, iliti SCEN¹-lekarom. To su lekari koji inače sami navode da je nepodnošljiva patnja krajnje subjektivna. Lekar koji dozvoli eutanaziju rizikuje zatvorsku kaznu u trajanju od 3 godine. Komisija procenjuje da li se lekar u potpunosti pridržavao svih šest uslova. Ukoliko komisija nije zadovoljna ili se ne slaže s lekarom, sud može izreći zatvorsku kaznu lekaru u trajanju od 3 godine.

Pat pozicija

Dobronamerne prepreke dovode do pat pozicije. Lekari su suzdržani i strahuju od zatvorske kazne. Dopuštanje eutanazije može značiti 3 godine iza rešetaka. Za lekare opšte prakse koji nisu pobornici prava na samostalno donošenje odluka, to je dovoljan razlog da unapred donesu odluku da ne žele da pomognu pri izvršenju samoubistva.

Ljudsko pravo

Nekada je zakon o eutanaziji bio revolucionaran. Ujedinjene Nacije su te stroge kriterijume smatrale suviše marginalnim. Baš naprotiv. U ovom trenutku² činjenica da lekar mora da odlučuje o okončanju života nepotrebno vezuje ruke ozbiljnim bolesnicima. Ministarka Shipers³ je u međuvremenu izjavila da neće menjati zakon, jer u principu „dobro funkcioniše“. To je daleko od istine. Nepodnošljiva patnja je deo života samo ako sami tako izaberete. Trebalo bi da svako ima pravo da sam donese odluku o okončanju svog života. Eutanazija bi trebalo da bude osnovno ljudsko pravo.

Vertaling / Prevod: Anica Dragaš

1 SCEN - skraćenica u holandskom jeziku za holandske lekare koji su zaduženi za podršku i konsultacije u vezi sa eutanazijom.

2 U trenutku objavljivanja teksta, 2015. godine.

3 Ministarka zdravlja od 2010-2017. godine.

X Gender en vrijheid

Rod i sloboda

De reacties die je krijgt als je man bent een make-up draagt

Reakcije koje čujete kada ste muškarac koji nosi šminku

Bron / Izvor: <https://www.vice.com/nl/article/qvg7mq/mannen-die-make-up-dragen>

Auteur / Autor: Milou Deelen

Latoya van den Meeren, Vice

“Als ik op date ga, probeer ik het zo subtiel mogelijk op te doen. Ik ben bang dat ze me anders geen echte man vinden.”

Eerder dit jaar was het programma *Pretty en Single* op televisie, waarin vrouwen ‘zich letterlijk blootgeven en zonder make-up op date gaan’. Gewaagd! Als je als vrouw geen make-up draagt, wordt dit al snel als ‘dapper’ gezien, en vraagt je baas of je misschien ziek bent.

Bij mannen is dat anders: het roept vaak verbazing of aversie op. Afgezien van wat rocksterren, kunstenaars en metroseksuelen uit de jaren nul, zie je in het dagelijks straatbeeld in Nederland weinig mannen met mascara of lippenstift rondlopen. Afgelopen oktober verscheen Tim Hofman met hakken en make-up op de rode loper, en meerdere media berichtten vervolgens dat hij hiermee een statement wilde maken. Maar aan *Volkskrant Magazine* vertelde Hofman dat hij “gewoon gekleed ging zoals ik dat mooi vind”, en dat het niets te maken had met het verbreken van normatieve genderrollen of een statement over mannelijkheid.

[...]

Lukas (15)

Ranije ove godine na televiziji je išla emisija *Lepa i slobodna (Pretty and Single)*, u kojoj su žene bez ikakve šminke išle na dejt. Smelo! Ako si žena, a ne šminkaš se, to se smatra „hrabrim“, i šef će te pitati da nisi možda bolesna.

Ali ako se muškarci šminkaju to često izaziva zgranutost ili averziju. Osim nekih rok zvezda, umetnika ili metroseksualaca iz dvehiljaditih godina, retko kad u Holandiji na ulici može da se sretne muškarac koji ide okolo noseći maskaru ili karmin.

U jedanaestoj godini počeo sam da gledam video snimke šminkanja infulenserke Džesi Maje (*Jessie Maya*). Mnogo mi se svidela njena šminka i hteo sam to isto. Sa drugaricom sam otišao u prodavnicu i kupio olovku za obrve i korektor. Kasirka je rekla „Zar nije šminka za devojčice?“ Odgovorio sam da mogu da odlučujem sam za sebe. Izvinila se, ali mi se njena reakcija nije ni malo dopala. Da li je važno ako dečko želi „ženskasto“ da izgleda?

Sa dvanaest godina počeo sam da se šminkam i u školi. Ne mnogo, nisam se još usuđivao. Plašio sam se jer samo što sam pročitao članak o gej paru kojeg su maltretirali klještima (za sečenje armature) i mislio sam se da će mi se nešto slično dogoditi. Najbolja drugarica me je smirila, ali su me u školi prozvali *pederčinom* i dečaci su rekli da treba da se ubijem zato što mi tu nije mesto.

Srećom dobijam i komplimente. Nedavno je nastavnik rekao kako moja šminka izgleda lepo i jednom sam čak i našminkao nastavnika. Drugi nastavnik je rekao da mogu da mu se obratim ako me neko provocira. Zbog ovakvih stvari osećam da imam veliku podršku.

Frank (26)

Kada mi je bilo osam godina potajno sam koristio mamin puder i maskaru. Još se sećam tog stresa: sranje sranje, samo da moji roditelji ne primete! Kada je moja majka saznala (za to) bila je ljuta i zabezegnuta. Nije mogla to potpuno da prihvati, ali nisam siguran da li je to zato što je šminka bila skupa ili zato što nije htela da je njen sin uopšte nosi.

Sa osamnaest sam se preselio u Amsterdam i konačno sam se usudio da se šminkam. U početku sam bio svestan svih ljudi oko sebe. Čak sam bio i podozriv na trenutak: da li ljudi primećuju? Šta će misliti? Plašio sam se negativnih komentara ali njih zapravo nije bilo.

Mislim da šminka nema rodno obeležje. Užasno mi je što kompanije danas prave specijalnu šminku za muškarce. Potpuno isti predmet samo u drugom pakovanju. Čak sam nedavno video „ratničke boje“ za muškarce, što smatram da je tako kako bi šminku učinili muževnijom, a to mi je zaista grozno.

Vaut (19)

Kada sam imao petnaest godina drugari iz razreda su me uvek zadirkivali kako nemam obrve; naime, svetle su. Tako sam došao na ideju da koristim olovku za obrve. Njihova reakcija je bila sasvim normalna. Jako mi se svidelo tako da sam počeo da koristim korektor i puder. Sve više dok nisam prekrrio celo lice. Već godinu i po dana se šminkam u potpunosti: senka za oči, jake konture, hajlajter, šta sve ne.

Srećom, nikada se nisam previše brinuo oko toga šta drugi ljudi misle o meni. Naravno, ponekad dobijem i loš komentar: kada izlazim redovno me nazivaju homoseksualcem i jutros kada sam ušao u bus primetio sam da me njih deseterica posmatra. Počeli su međusobno da pričaju i da mi se smeju, ali ja ne obraćam pažnju na to. Tada pomislim: u svakom slučaju sam dovoljno interesantno da o meni pričaju.

Pre svega dobijam komplimente. U MekDonaldsu mi je žena rekla kako mi šminka izgleda lepo. I na Instagramu dobijam mnogo pozitivnih komentara - tri puta nedeljno postavljam slike na kojima menjam stajling. Moj otac je napravio poseban instagram nalog kako bi me podržao. Pratim skoro samo influencers odakle i dobijam inspiraciju. Ponekad dobijam i lošije komentare. Nedavno me je jedan dečko pitao zašto tako izgledam i ja sam odgovorio zato što mi se sviđa. Takve reakcije me ne zanimaju niti imam vremena za takvu negativnost.

Jip (23)

Puder mi daje samopouzdanja. Ako sam nervozan ili vozim biciklu (kada je hladno), skroz se zacrvenim. Kada sam imao osamnaest godina otkrio sam da puder ovo može da spreči. Moja šminka ima funkciju - da ukloni moje nesigurnosti. Karmin boje kože da mi poveća usne, korektor da mi prekrije podočnjake a bez sredehnih obrva ne izlazim iz kuće. Volim da sam kao negovana diva.

U međuvremenu sam se navikao na poglede. Muškarci koji se šminkaju nisu nešto što se viđa svakodnevno.

Srećom, 95 posto reakcija su pozitivne. Koleginice sa fakulteta mi daju komplimente kako mi je šminka jako lepa. Ali nekada ne znam da li se ljudima zaista sviđa ili im je samo kul da vide muškarca koji se šminka.

Vertaling / Prevod: Nataša Milošević

XI Literatuur en vrijheid

Književnost i sloboda

Poeziju će svi pisati

San je davna i zaboravljena istina
Koji više niko ne ume da proveri
Sada tuđina peva ko more i zabrinutost
Istok je zapadno od zapada lažno kretanje je najbrže
Sada pevaju mudrost i ptice moje zapuštene bolesti
Cvet između pepela i mirisa
Oni koji odbijaju da prežive ljubav
I ljubavnici koji vraćaju vreme unazad
Vrt čije mirise zemlja ne prepoznaje
I zemlja koja ostaje verna smrti
Jer svet ovaj suncu nije jedina briga
Ali jednoga dana
Tamo gde je bilo srce stajaće sunce
I neće biti u ljudskom govoru takvih reči
Kojih će se pesma odreći
Poeziju će svi pisati
Istina će prisustvovati u svim rečima
Na mestima gde je pesma najlepša
Onaj koji je prvi zapevao povući će se
Prepuštajući pesmu drugima
Ja prihvatom veliku misao budućih poetika:
Jedan nesrećan čovek ne može biti pesnik
Ja primam na sebe osudu propevale gomile:
Ko ne ume da sluša pesmu slušaće oluju
Ali:
Hoće li sloboda umeti da peva
Kao što su sužnji pevali o njoj?

Branko Miljković

Poëzie zal door allen geschreven worden

De droom is een verre en vergeten waarheid
Die niemand nog te keuren vermag
Het buitenland zingt nu als een zee van zorg
Het Oosten is westwaarts van het Westen vals beweeg je het snelst
Wijsheid en vogels van mijn verwaarloosde ziekte zingen nu
Een bloem tussen as en geuren
Degenen die weigeren liefde te overleven
En minnaars die de tijd terugdraaien
De aarde herkent de geuren niet van de tuin
En de aarde die trouw blijft aan de dood
Want deze wereld is niet de enige zorg van de zon
Maar op een gegeven dag
Zal de zon staan waar eens het hart was
En in mensenspraak zullen er geen woorden bestaan
waarvan het lied afstand zal nemen
Poëzie zal door allen geschreven worden
De waarheid zal in alle woorden aanwezig zijn
Op plaatsen waar het lied het mooist is
Degene die als eerste is beginnen zingen zal zich terugtrekken
en het lied aan anderen overlaten
Ik aanvaard de grote gedachte van toekomstige poëtica's:
Een ongelukkig mens kan geen dichter zijn
Ik neem de veroordeling van de zingende menigte op me:
Wie niet naar het lied weet te luisteren zal onweer horen
Maar:
Zal vrijheid weten te zingen
Zoals ze bezongen werd door gevangenen?

Vertaling / Prevod: Jelica Novaković-Lopušina

XII Muziek en vrijheid

Muzka i sloboda

Halsema: ‘Criminaliseren rapmuziek brengt ons niet dichterbij oplossing’

Halsema: „Kriminalizacija rep muzike ne približava nas rešenju“

Bron / Izvor: <https://www.parool.nl/amsterdam/halsema-criminaliseren-rapmuziek-brengt-ons-niet-dichterbij-oplossing~b5987be7/>

Auteur / Autor: Ruben Koops

De agressie en de steekpartijen die geïnspireerd zijn op het steeds populairdere muziekgenre ‘drill’ los je niet op door die muziekstijl te criminaliseren, zegt burgemeester Femke Halsema.

“Muziek is niet het probleem, geweld is het probleem.” Dat zei de burgemeester afgelopen weekend in een toespraak tijdens de museumnacht bij cultuurinstelling Oscam in Zuidoost. “Laten we niet denken dat het problematiseren of zelfs het criminaliseren van rap ons ook maar een stap dichterbij de oplossing brengt.”

De laatste maanden is er, voornamelijk in Zuidoost, veel belangstelling onder jongeren voor het muziekgenre ‘drill’, een vorm van rapmuziek die is overgewaaid uit de Amerikaanse stad Chicago en het Verenigd Koninkrijk. Op de radio is de muziek niet veel te horen, maar de videoclip op YouTube zijn razend populair.

In ‘drill’ worden de drugshandel en het geweld dat daarbij hoort verheerlijkt, vaak juttend verschillende groepen jongeren voorzien van bivakmutsen en steekwapens elkaar in de video’s op. Begin september kostte zo’n uit de hand gelopen vete het leven aan de 18-jarige Jay-Ronne Grootfaam, die ook bekend stond als drillrapper TrappyDemon. Hij werd neergestoken voor de flat Florijn in Zuidoost.

[...]

Agresija i napadi noževima koji su inspirisani sve popularnijim muzičkim žanrom drilom (*drill*) ne rešavaju se kriminalizacijom tog muzičkog stila, kaže gradonačelnica Femke Halsema.

„Nije problem muzika, problem je nasilje.“ To je rekla gradonačelnica proteklog vikenda u obraćanju tokom Noći muzeja u kulturnoj ustanovi Oskam (*Oscam*) u Zajdostu (*Zuidoost*). „Neka ne pomislimo da nas problematizacija ili čak kriminalizacija repa vodi i korak bliže rešenju.“

Poslednjih meseci je, prvenstveno u Zajdostu, među mladima bilo dosta interesovanja za muzički žanr dril, vrstu rep muzike koja je potekla iz američkog grada Čikaga i Ujedinjenog Kraljevstva. Na radiju nema mnogo ove muzike, ali video klipovi na *Jutjubu* su neverovatno popularni.

U dril muzici veliča se trgovina drogom i nasilje koje ide uz to, a različite grupe mladih sa fantomkama i noževima provociraju jedni druge. Početkom septembra je jedan takav sukob, koji se otrgao kontroli, koštao života osamnaestogodišnjeg Džej-Ronea Hrotfama, poznatijeg kao dril reper *TrappyDemon*. On je izboden ispred zgrade Florejn (*Florijn*) u Zajdostu.

---

1 srp. jugoistok; odnosi se na deo Amsterdama.

Veličanje

U Velikoj Britaniji su probali da spreče ove dugoročne kavge time što su bar jednom *drilreperu* zabranili da koristi određene reči koje su popularne u ovom muzičkom žanru. Ranije ove godine, nakon smrti repera Fejsa koja se desila 1. januara, gradonačelnik Roterdama, Ahmed Aboutaleb, rekao je da bi želeo da razgovara sa reperima koji veličaju nasilje i oružje. Aboutaleb je smatrao da su ovi reperi bili dužni da obrate pažnju na svoje reči.

Eskapizam

„Ako nas šokiraju nasilni tekstovi, ako nas plaše“, rekla je Halsema, „onda ne treba da ih zabranimo, već da ih odslušamo, popričamo o njima, pokušamo da razumemo zašto je mladima potreban izduvni ventil u vidu ovakve muzike, tekstova i nasilnih slika. Šta oni zapravo time žele da nam kažu.“

Prema mišljenju gradonačelnice, hiphop je u nekim slučajevima oblik eskapizma ili suočavanja sa životom na ulici koji ne bi smeo da bude ograničen. Halsema je, međutim, konzumente psihoaktivnih supstanci pozvala na odgovornost, posebno one koji konzumiraju kokain, za spiralu nasilja u Zajdostu.

Gradonačelnica poziva na uzore kako bi inspirisala mlade ljude na drugačije izbore. Uz to nije rekla ko bi to trebalo biti. Poznati hiphop izvođači poput Lil' Klejna verovatno ne dolaze u obzir. Prošle nedelje je na društvenim mrežama otvoreno izrazio žaljenje zbog smrti ubijenog kriminalca Brenana Dalfoura.

Groepsvertaling / Grupni prevod

XIII Evenementen

Događaji

Jan Fabre in Belgrado – tentoonstelling 'Feast of little friends', 'Nachtboek', 'Nachtschrijver'

Jan Fabre u Beogradu – „Praznik malih prijatelja“, „Noćni dnevnik“ i „Noćni pisac“

Jan Fabre is een van de bekendste multidisciplinaire Belgische kunstenaars. Hij werd op 14 december 1958 in Antwerpen geboren. Naast schilder is hij ook beeldhouwer, decorontwerper, toneelschrijver, theaterregisseur en choreograaf. Een veelzijdige artiest. Vanwege zijn kunstwerken wordt hij beschouwd als een controversiële kunstenaar. Hij gebruikt vaak scarabeeën in zijn werken en tijdens een van zijn uitvoeringen tekende hij met zijn eigen bloed. Hij nam driemaal deel aan Bifef en won twee 'Politika' -prijzen voor beste regisseur. Met zijn toneelstuk 'Olympus' op de 51ste Bifef werd hij de 40e laureaat van deze prijs.

In het Nationaal Museum van Belgrado werd op 20 februari een tentoonstelling gehouden onder de titel 'Feast of Little Friends'. Naar aanleiding van deze tentoonstelling werd het derde deel van Fabres 'Nachtdagboek' in vertaling van Jelica Novaković-Lopušina gepresenteerd en werd het toneelstuk 'Nachtschrijver' opgevoerd op het podium 'Raša Plaović' van het Nationaal Theater met Slobodan Bešlić in de hoofdrol. Vanwege de pandemie die de hele wereld trof, is het Nationaal Museum nu gesloten, maar de werken zijn nog steeds te zien op de site met behulp van een virtuele toer. Dit exclusieve interview voor de Servische Staatstelevisie (RTS), waarin Jan Fabre vertelt over zichzelf, zijn carrière en de situatie in de wereld, werd daarom online gehouden.

Jan Fabre je jedan od najpoznatijih multidisciplinarnih belgijskih umetnika. Rođen je u Antverpenu 14. decembra 1958. godine. Pored toga što je slikar, takođe je i vajar, scenograf, dramaturg, pozorišni reditelj i koreograf. Jedan svestrani umetnik. Zbog svojih umetničkih dela smatra se kontroverznom umetnikom. U svojim radovima često koristi skarabeje a tokom jednog od svojih performansa crtao je sopstvenom krvlju. Tri puta je učestvovao na Bifefu i dobitnik je dve „Politikine“ nagrade za najbolju režiju. Svojom predstavom „Olimp“ na 51. Bifefu, postao je 40. laureat ovog priznanja.

U Narodnom muzeju Beograda je 20. februara održana izložba pod nazivom „Feast of Little Friends“. U okviru ove izložbe je bila predstavljena treća knjiga Fabrovog „Noćnog dnevnika“ u prevodu Jelice Novaković-Lopušina, i odigrana je predstava „Noćni pisac“ na sceni „Raša Plaović“ Narodnog pozorišta a u izvođenju glumca Slobodana Bešlića. Zbog pandemije koja je zadesila ceo svet, Narodni muzej je zatvoren, međutim, dela se još uvek mogu videti na sajtu uz pomoć virtuelnog muzeja. Ovaj ekskluzivni intervju za RTS, u kome Jan Fabre govori o sebi, svojoj karijeri i situaciji u svetu, je zato održan onlajn.

Sara Smičković

Inleiding tot de Nederlandse en Vlaamse literatuur 2

Uvod u holandsku i flamansku književnost 2

Dit is het tweede deel van de Inleiding tot de Nederlandse en Vlaamse literatuur, waarin de periode vanaf het expressionisme tot en met het postmodernisme behandeld wordt. Het boek is met name bedoeld voor de behoeften van de studenten van de Bacheloropleiding Nederlands, maar dit boek kan ook voor een breder lezerspubliek waardevol zijn, namelijk voor iedereen die in de geschiedenis van de Nederlandse en Vlaamse literatuur geïnteresseerd is. De auteur, Prof. Dr. Jelica Novaković-Lopušina, besloot om de kennis over de belangrijkste kenmerken en tendensen van de literaire perioden die dit boek behandelt, samen te vatten. Voor elke periode zijn vertegenwoordigers en hun werken nauwkeurig uitgekozen om dit overzicht van de hedendaagse Nederlandse en Vlaamse literatuur zo dicht mogelijk aan de lezer over te brengen. Bovendien zijn er vertalingen van de beroemdste gedichten en fragmenten van de belangrijkste prozawerken uit de Nederlandse en Vlaamse literatuur in dit boek gepubliceerd, de meeste daarvan zijn voor het eerst naar het Servisch vertaald. Het bibliografische deel bestaat uit een overzicht van alle bestaande vertalingen in het Servisch, evenals de belangrijkste culturele banden zodat naast de gecanoniseerde auteurs ook diegenen zijn opgenomen die belangrijke banden hadden met het Zuid-Slavische gebied zoals A. den Doollaard. De recensenten van dit boek: Prof. Dr. Ton Anbeek, Prof. Dr. Yves T'Sjoen en Prof. Dr. Dušan Glišović, met wie de auteur samenwerkte, zijn vooraanstaande letterkundigen.

Ovo je drugi deo Uvoda u holandsku i flamansku književnost u kom se obrađuje period od ekspresionizma do postmodernizma. Knjiga je namenjena prvenstveno potrebama studenata osnovnih studija nederlandistike, međutim ova knjiga može poslužiti i širem čitalaštvu, tj. svima koji su zainteresovani za istoriju holandske i flamanske književnosti. Autorka, prof. dr Jelica Novaković-Lopušina rešila je da sumira znanja o najvažnijim karakteristikama i tendencijama književnih perioda koje ova knjiga obuhvata. Za svaki period pažljivo su odabrani predstavnici i njihova dela, kako bi se na što reprezentativniji način približio čitaocu ovaj pregled savremene holandske i flamanske književnosti. Takođe dati su prevodi najpoznatijih pesama i odlomaka najznačajnijih prozних dela holandske i flamanske književnosti, većina njih po prvi put u srpskom prevodu. U bibliografskom delu navedeni su svi postojeći prevodi na srpski kao i najvažnije kulturne veze tako da su osim kanonizovanih autora uvršteni i oni koji su imali značajne veze sa južnoslovenskim prostorom, kao što je recimo bio A. Den Dolard. Recenzenti ove knjige: prof. dr Ton Anbeek, prof. dr Yves T'Sjoen i prof. dr Dušan Glišović sa kojima je autorka saradivala, su eminentni istoričari književnosti.

Anica Dragaš

Jelica Novaković-Lopušina

Uvod u holandsku i flamansku književnost

2. deo

Uvod u holandsku i flamansku književnost 2. deo

Erazmo 12 / 2019

Het twaalfde nummer van Erazmo, dat op de website van Arius (ariusbeograd.com) beschikbaar is, is gewijd aan toneelteksten in het Nederlands. De lezers kunnen namelijk in deze uitgave drie drama's vinden die door twee Nederlanders en één Vlaming werden geschreven. Het tijdschrift bevat de vertalingen van de drama's *Op hoop van zegen* van Herman Heijermans, *Startschot* van de jonge Vlaamse auteur Paul Govaerts en *Mevrouw Appelfeld* van Benno Barnard.

Zoals het besproken is in het voorwoord van de hoofdredacteur Jelica Novaković-Lopušina, begint drama sinds de Middeleeuwen een belangrijke plaats in te nemen in de Nederlandse en Vlaamse literatuur om door de eeuwen verder te perfectioneren. Het hoogtepunt in Nederland werd bereikt in 20ste eeuw met het drama *Op hoop van zegen* van Herman Heijermans - dé Nederlandse vertegenwoordiger van het naturalisme. De eerste vertaling naar het Servisch werd gedaan door Boško Đ. Bošković ten behoeve van het Nationaal theater in Belgrado. Toen (in 1905) is het toneelstuk ook opgevoerd, geregisseerd door Čiča Ilija Stanijević. Dit was echter niet de eerste noch de laatste keer dat deze gerespecteerde Nederlandse toneelschrijver in de Servische cinematografie en vertaalde literatuur is verschenen.

In dit nummer is er naast Heijermans ook de vertaling van *Startschot* van de Vlaamse auteur Paul Govaerts die tot de nieuwe generatie schrijvers behoort. Dit drama werd vertaald door Jelica Novaković-Lopušina. De plot ervan gebeurt één nacht voor de moord op Frans Ferdinand van Oostenrijk. De hoofdpersonages zijn Gavrilo Princip en Sofia, twee verloren zielen die binnen zichzelf constant oorlogvoeren maar tegelijkertijd streven ze naar de vrijheid en de vrede.

De derde en de laatste vertaling is het drama *Mevrouw Appelfeld* van de Nederlandse schrijver Benno Barnard dat door Bojana Budimir werd vertaald. De twee heldinnen zijn verbonden door eenzaamheid. Ze zijn tegelijkertijd elkaars vrijheid en gevangenis, hindernis maar ook uitweg uit het eenzame dagelijkse leven.

Gezien de kwaliteit van deze drie tijdloze werken, is er geen twijfel dat de lezers zullen genieten van het nummer dat een eerbetoon aan het Nederlandse drama is.

Dvanaesti broj časopisa Erazmo, koji se nalazi na sajtu Arijusa (ariusbeograd.com), posvećen je dramskim tekstovima na nizozemskom. Naime, u ovom izdanju čitaoci mogu pronaći tri drame jednog flamanskog i dva holandska pisca. Broj sadrži prevode drama *Nada* (*Op hoop van zegen*) Hermana Heijermansa (*Heijermans*), *Inicijalna kapisla* (*Startschot*) mladog flamanskog autora

Paula Hovartsa (*Govaerts*) i *Gospođa Apelfeld* (*Mevrouw Appelfeld*) Bena Barnarda (*Benno Barnard*).

Kao što se i spominje u uvodnoj reči glavnog i odgovornog urednika Jelice Novaković-Lopušine, drama je još od srednjeg veka počela da zauzima važan položaj u umetnosti Nizozemlja, da bi dalje kroz vekove napredovala i usavršavala se. Svoj vrhunac u Nizozemlju, dostigla je u 20. veku i to baš sa dramom *S nadom u blagoslov* holandskog predstavnika naturalizma Hermana Heijermansa. Prvi prevod ove drame na srpski jezik uradio je Boško Đ. Bošković za potrebe Narodnog pozorišta u Beogradu kada je izvedena i predstava (1905) u režiji Čiča Ilije Stanojevića. Međutim, to nije prvi, a ni poslednji put da se ovaj uvaženi holandski dramski pisac sreće u srpskoj kinematografiji i prevedenoj književnosti.

Pored Heijermansa u ovom broju može se naći i prevod drame Inicijalna *Kapisla* (*Startschot*) flamanskog autora nove generacije Paula Hovartsa, na kom je radila Jelica Novaković-Lopušina. Radnja se dešava noć pred Sarajevski atentat a glavni junaci su Gavrilo Princip i Sofija, dve izgubljene duše koje neprestano vode ratove unutar sebe a istovremeno streme ka slobodi i miru.

Treći, a i poslednji prevod, jeste drama holandskog pisca Bena Barnarda *Gospođa Apelfeld* u prevodu Bojane Budimir. Ono što spaja dve junakinje ove drame je samoća. U isto vreme one su jedna drugoj sloboda a i zatvor, prepreka ali i izlaz iz usamljene svakodnevice.

S obzirom na kvalitet ova tri vanvremenska dela, nema sumnje da će čitaoci uživati u ovom broju koji odaje počast nizozemskoj drami.

Zorica Pantović

XIV Interviews

Intervjui

Interview met Kristof Verheyen

Intervju sa Kristofom Verhejenom

Kristof Verheyen studeert de Servische taal in België en hij kreeg een beurs om hier in Servië een semester door te brengen en te studeren. Wij, studenten Neerlandistiek, hebben een paar vragen voor hem voorbereid, omdat wij meer over zijn ervaring en indrukken willen weten.

1. Waarom heb je Servisch gekozen? Hoe vind je deze taal?

Ik had een gesprek met iemand die bij het VDAB (De Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding) werkte die had me aangeraden om iets met talen te gaan doen. Ik vond Russisch altijd al een interessante taal en had hiermee 2 studies die ik kon beginnen: toegepaste taalkunde of slavistiek. Aangezien ik ook heel erg geïnteresseerd ben in cultuur en politiek heb ik voor het tweede gekozen. Tijdens de opleiding moet je een tweede taal kiezen: Servisch of Bulgaars. Ik heb voor het Servisch gekozen, aangezien ik het een heel mooie taal vind. Tijdens de opleiding ben ik de taal steeds interessanter beginnen vinden, waardoor ik ten slotte heb gekozen om mijn buitenlands semester in Servië door te brengen.

2. Hoe ben je naar Servië gekomen, heb je een beurs gekregen?

Aangezien de uitwisseling met Servië onder Erasmus+ valt, heb ik een beurs gekregen. Ik ben vanuit Brussel met het vliegtuig naar Belgrado vertrokken op 25 september.

3. Waar woon je tijdens je verblijf hier in Servië?

Van september tot aan Kerst heb ik in Novi Beograd gewoond. Na mijn terugkomst in januari heb ik iets in het centrum gehuurd. Beide huurde ik via Airbnb.

4. Zijn er verschillen tussen de systemen van de universiteiten in België en Servië? Wat is verschillend?

Er zijn best wat verschillen. Ten eerste had ik een aantal verplichte vakken, waar je jouw aanwezigheid moet aanduiden op een papier. Deze papier ging rond tijdens de lessen. Op het einde werd er iemand aangeduid om de studenten te tellen. Ook het afleggen van het mondeling examen is helemaal anders dan in België. In België zit je een op een met de professor in een lokaal op een afgesproken uur. Hier in Servië moet je je examen voor iedereen afleggen, wat zeker de eerste keer voor me best stressvol was. In België mag je ook maar 1 keer een examen herafleggen (in augustus). In Servië kan dit 5 keer.

5. Hoe vind je Servië en de mensen die je hebt ontmoet?

Servië heeft heel erg veel te bieden. Het is een prachtig land met veel verscheidenheid. Op sommige plekken kan het in de winter best wel somber lijken, maar in het algemeen is het echt een zeer aangenaam land om als buitenlander naar toe te komen. De mensen zijn heel erg gastvrij, zeker in vergelijking met het westen. Ze zijn heel vriendelijk en heel enthousiast als ze horen dat je als buitenlander Servisch studeert.

6. Wat is je doel met deze studies, wat wil je bereiken en wat wil je graag doen?

Ik weet zelf nog niet specifiek wat ik na mijn studies zou willen doen, maar iets in de richting van diplomatie lijkt me interessant.

7. Zou je misschien in Servië willen blijven en hier werken of liever terug naar België gaan?

Ik zou graag in Servië langer gebleven zijn. Gelukkig mag ik volgend jaar voor mijn stage en mijn masterscriptie weer een semester naar Belgrado. Ik zou ook heel graag voor 1 of 2 jaar in Servië zitten om te werken. Persoonlijk denk ik niet dat ik er heel mijn leven zou willen wonen, maar dat wil ik ook in België niet.

8. Wat zijn de voordelen die je krijgt als je Servisch studeert?

Ik denk dat het grootste voordeel is dat je op de arbeidsmarkt zeer interessant kan zijn voor bepaalde bedrijven/instellingen. Ik krijg vaak de vraag waarom ik Servisch studeer en dat ik er weinig mee ben. Echter zitten in mijn jaar slechts 5 mensen die Servisch studeren en is de opleiding Servisch in heel België!!!!!! uniek. Dit betekent dat je enkel aan de UGent Servisch op een universitair niveau kan studeren. Aangezien er erg weinig mensen dat ook effectief doen, denk ik dat

dat het grootste voordeel voor me kan zijn.

9. Kun je een vergelijking maken tussen Servische en andere Slavische mensen en culturen?

Zelf ben ik half Pools en ben zeer vaak in Oost-Slavische landen geweest. Wat me heel erg is opgevallen hoe warm en open mensen in Servië zijn wat heel vaak niet het geval is in noordelijke Slavische landen.

10. Hoe vind je de ervaring die je hier kreeg? Zou je het nog een keer graag doen?

Ik zou zeker nog een keer terugkeren naar Servië. Had persoonlijk er niet veel van verwacht maar het was een heel erg aangename verrassing. Ik heb veel bijgeleerd, nieuwe mensen leren kennen, nieuw eten geproefd en veel rakija gedronken. Een van de beste ervaringen die ik hier had, was dat ik aan jullie les heb mogen geven.

Kristof Verhejen studira srpski jezik u Belgiji i dobio je stipendiju koja mu je omogućila da provede jedan semestar ovde u Srbiji i da ovde studira. Mi, studenti nederlandistike, pripremili smo nekoliko pitanja za njega, zato što smo želeli da saznamo više o njegovom iskustvu i utiscima.

1. Zašto si izabrao baš srpski? Kako ti se čini jezik?

Išao sam na razgovor sa nekim ko je radio za VDAB (De Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding) i ko me je posavetovao da počnem da radim nešto u vezi sa jezicima. Ruski sam uvek smatrao vrlo interesantnim jezikom, pa sam samim tim imao dve opcije za studiranje: primenjena lingvistika ili slavistika. Pošto su me kultura i politika uvek zanimala, izabrao sam drugu opciju. U toku obrazovanja treba da izabereš i drugi jezik: srpski ili bugarski. Izabrao

sam srpski jer sam uvek mislio da je mnogo lep jezik. U daljem toku studija, sve više mi se činio interesantnim, zbog čega sam na kraju odlučio da Srbija bude zemlja u kojoj ću provesti semestar.

2. Kako si došao u Srbiju, da li si dobio neku stipendiju?

S obzirom na to da razmena u Srbiji pripada Erasmus+ programu, dobio sam tu stipendiju. Iz Brisela sam krenuo avionom ka Beogradu 25. septembra.

3. Gde živiš tokom svog boravka u Srbiji?

Od septembra do Božića stanovao sam na Novom Beogradu. Kada sam se vratio u januaru iznajmio sam nešto bliže, u centru. Oba sam iznajmljivao preko sajta *Airbnb*.

4. Postoje li razlike u školskom sistemu Belgije i Srbije i koje su te razlike?

Ima prilično mnogo razlika. Prvo, imao sam određen broj obaveznih predmeta, gde smo prisustvo morali da naznačimo na papiru. Taj papir je kružio učionicom tokom predavanja. Na kraju je neko dobijao zaduženje da prebroji sve studente. Takođe, usmeni ispiti u Srbiji su potpuno drugačiji od usmenih u Belgiji. U Belgiji si u učionici sa profesorom u "četiri oka" u dogovorenom terminu. Ovde, u Srbiji, usmeni ispit moraš da polažeš pred svim drugim studentima, što je mi je prvi put definitivno bilo jako stresno. Takođe, u Belgiji imaš pravo da usmeni ispit ponavljaš samo jedanput (u avgustu), dok u Srbiji to možeš u narednih 5 rokova.

5. Kako ti se čine Srbija i ljudi koje si upoznao?

Srbija ima mnogo toga da ponudi. Divna je i raznovrsna zemlja. U toku zime neka mesta mogu da izgledaju zaista sumorno, ali uopšteno je vrlo prijatna zemlja za strance koji dolaze. Ljudi su jako gostoljubivi, za razliku od zapada. Druželjubivi su i entuzijastični kada čuju da kao stranac studiraš srpski.

6. Koji je tvoj cilj nakon ovih studija, šta bi voleo da radiš i gde?

I dalje ne znam čime bih želeo da se bavim nakon studija ali mi je zanimljivo nešto u vezi sa diplomatijom.

7. Da li bi ostao u Srbiji i da li bi ovde radio ili bi se vratio u Belgiju?

Želeo bih da duže ostanem u Srbiji. Srećom, sledeće godine opet mogu da dođem na jedan semestar na praksu i master. Takođe bih želeo da radim u Srbiji godinu, dve dana. Ne mislim da bih živeo ovde ceo svoj život ali to ne želim ni u Belgiji.

8. Koje prednosti ti donose studije srpskog jezika?

Mislim da je najveća prednost to što na tržištu rada možeš biti vrlo zanimljiv firmama i institucijama. Često me pitaju zašto studiram srpski i kažu da s tim imam malo mogućnosti. Međutim, na mojoj godini ima samo pet studenata srpskog jezika, a to je jedini takav studijski program na prostoru cele Belgije! To znači da srpski možete da studirate samo na nivou univerziteta i to na Univerzitetu u Hentu. S obzirom na to da jako malo njih aktivno studira, tu vidim svoju najveću prednost.

9. Šta misliš o srpskom mentalitetu i možeš li da napraviš poređenje sa drugim slovenskim narodima i kulturama?

Ja sam polu-Poljak i bio sam često u istočnoslovenskim zemljama. Iznenađujuće mi je koliko su ljudi u Srbiji prijatni i otvoreni što često nije slučaj u severnoslovenskim zemljama.

10. Kako ti se čini iskustvo koje si stekao? Da li bi ponovo to uradio?

Sigurno ću se vratiti u Srbiju. Lično nisam imao velika očekivanja ali sam bio prijatno iznenađen. Naučio sam puno, upoznao nove ljude, okusio novu hranu i pio puno rakije. Jedno od najboljih iskustava koje sam imao ovde jeste prilika da vama održim nekoliko časova.

Teodora Mladenović & Nikola Milošević

Interview met Joris D'Hondt

Intervju sa Jorisom D'Ontom

1. Waarom besloot je naar ons land te komen?

Om samen te kunnen zijn met mijn vriendin Sonja uit Belgrado. Ze is een oud-studente van de faculteit Neerlandistiek. Ik leerde haar enkele jaren geleden kennen in Leuven. Ze was daar om een zomercursus Nederlands te volgen. We zijn altijd contact blijven houden en in 2019 hebben we besloten samen te gaan wonen. Omdat het voor mij makkelijker was een visum te krijgen voor Servië dan een Belgisch visum voor Sonja, is het dus uiteindelijk Belgrado geworden.

2. Wat vind je van Servië tot nu toe?

Belgrado vind ik een hele fijne stad, met leuke restaurantjes en café's. De rest van Servië heb ik nog niet helemaal verkend. Wel heb ik Novi Sad bezocht, en was onder de indruk van de architectuur daar. Ook heb ik een trip naar Zlatibor gemaakt en genoten van de mooie natuur. De traditionele Servische cultuur heeft me ook aangenaam verrast. Ik hoop binnenkort nog meer van de Servische natuurpracht te kunnen ontdekken. Fruska Gora staat nu bovenaan de lijst met te bezoeken plaatsen.

3. Vond je het leuk om ons een korte periode les te geven?

Het was zeer aangenaam om aan jullie les te mogen geven, vooral omdat dit in een kleine groep was. De studenten werkten ook zeer actief mee, dat is natuurlijk fijn.

4. Wat denk je van Servische studenten en de Servische universiteit?

De studenten Neerlandistiek waren alvast heel erg gemotiveerd. Ook was ik heel erg onder de indruk van het niveau dat de studenten al na anderhalf jaar bereikt hadden. Zelf probeer ik nu ook Servisch te leren, en ik merk dat er zeer weinig overeenkomsten bestaan. De Servische universiteit heeft mooie historische gebouwen, en doet me een beetje denken aan de universiteit van Leuven, waar ik zelf heb gestudeerd. Daar zijn de verschillende campussen ook door de stad verspreid, en krijg je vaak les in historische gebouwen.

5. Wat zijn enkele verschillen tussen studeren in België en hier in Servië?

De afstand tussen de professoren en de studenten lijkt me kleiner te zijn in Servië. In België krijg je vaak les in hele grote groepen, waardoor er minder contact mogelijk is tussen lesgevers en studenten. De lessen in België lijken me dus iets formeler te verlopen. Zelf studeerde ik filosofie, een richting met een kleiner aantal studenten. Speciaal aan die opleiding waren de vele internationale studenten die in het Engels les krijgen. Mijn eerste indruk is dat het aantal internationale studenten in Belgrado kleiner is, waarschijnlijk omdat bijna alles exclusief in het Servisch wordt gedoceerd.

6. Wat denk je van architectuur in Belgrado?

Wat me vooral opvalt is het grote verschil tussen Novi Beograd en de oude stad. Ik hou vooral van de oude stad, met de kleine gezellige straatjes en parken. Wat me als Belg wel een beetje stoort is het feit dat de stad zeer sterk op autoverkeer is ingesteld. Het ontbreken van een goede fietsinfrastructuur is dus wel een minpuntje voor de oude stad. Dat is in Novi Beograd heel wat beter. Ook Novi Beograd heeft zeker enkele interessante gebouwen, de Zepeter toren vind ik bijvoorbeeld heel speciaal. De vele grote winkelcentra vind ik wel een beetje storend, omdat dat vaak ziellose grote gebouwen zijn. Het is ook zonde dat kleine winkeltjes in de oude stad hierdoor verdwijnen.

7. Belgrado staat bekend om zijn nachtleven. Heb je de kans gehad om uit te gaan en wat vind je ervan?

De hele "splat"-scène heb ik nog niet meegemaakt, maar dat is iets wat ik deze zomer wel wil ontdekken. Ik hou meer van de kleine gezellige bars en kafana's, omdat die authentiek overkomen. Ik heb ook gemerkt dat er vaak bekende DJ's afzakken naar Belgrado, en de elektronische muziek hier echt leeft. Dat is zeker een pluspunt!

8. Heb je hier goede vrienden gemaakt?

Omdat mijn vriendin Neerlandistiek heeft gestudeerd, heb ik het geluk gehad vele Serviërs te ontmoeten die een mondje Nederlands spreken. Dat was iets dat ik niet echt had verwacht, en het was fijn om gewoon Nederlands te kunnen spreken. Ook heb ik een Vlaming ontmoet die hier in Belgrado woont en werkt. Hij is ook naar hier gekomen omwille van de liefde. Servische mensen zijn over het algemeen erg aardig en open, en het is dus makkelijk om vrienden te maken.

9. De rest van Servië verschilt van Belgrado. Heb je de kans gehad om te reizen en meer van Servië te ervaren? Wat vond je ervan?

Ik hou eigenlijk wel van het platteland, dus het is jammer dat ik die kant van Servië nog niet helemaal heb kunnen ontdekken. Belgrado zelf heeft gelukkig wel iets weg van een groot dorp, waar iedereen elkaar wel lijkt te kennen. Het is dus zeker geen anonieme grootstad. Novi Sad vond ik ook een heel gezellige stad. Het is wel jammer dat er niet meer treinen rijden. Het reizen per bus was een nieuwe ervaring voor mij. Wel hoop ik ooit de historische lijn naar Bar in Montenegro te kunnen nemen, en zo het binnenland en de bergen wat meer te kunnen verkennen.

10. Wat vind je het leukst aan ons land?

Zonder twijfel de mensen, die erg vriendelijk en open zijn. De burens zeggen elkaar nog een goeiedag, en de solidariteit tussen de mensen is groot. Dat heb ik ook gemerkt tijdens de Coronacrisis, de mensen van ons gebouw boden zich spontaan aan als vrijwilliger om het gebouw schoon te houden. Dat lijkt me in België ondenkbaar. Mensen zijn daar vaak individueler ingesteld. Ook ben ik een fan van het lekkere eten en drinken, zoals ayvar en rakia. Het enige dat ik hier mis als Belg zijn goede frietjes.

1. Zašto si odlučio da dođeš u našu zemlju?

Došao sam da bih bio sa svojom devojkom, Sonjom iz Beograda. Ona je bivša studentkinja nederlandistike. Upoznao sam je pre nekoliko godina u Luvenu. Tamo je bila na letnjem kursu nizozemskog jezika. Sve vreme smo bili u kontaktu, a 2019. godine smo odlučili da počnemo da živimo zajedno. Odlučili smo se za Beograd zato što je bilo lakše da ja dobijem srpsku vizu, nego da ona dobije belgijsku.

2. Kako ti se do sada dopada Srbija?

Mislim da je Beograd jako lep grad, sa lepim restoranima i kafićima. Još uvek nisam potpuno istražio ostatak Srbije. Posetio sam Novi Sad i bio sam impresioniran tamošnjom arhitekturom. Posetio sam i Zlatibor i uživao u prelepoj prirodi. Takođe, prijatno sam iznenađen tradicionalnom srpskom kulturom. Nadam se da ću uskoro otkriti još prirodnih lepota Srbije. Fruška gora je sada na vrhu liste destinacija koje želim da posetim.

3. Da li si uživao u predavanjima koja si nam držao za ovaj kratak period?

Bilo je veoma prijatno podučavati vas, posebno zato što je ovo bila mala grupa. Studenti su veoma aktivno učestvovali, što je, naravno, veoma lepo.

4. Šta misliš o studentima u Srbiji i Univerzitetu u Beogradu?

Studenti nizozemskog jezika su veoma motivisani. Takođe, bio sam impresioniran nivoom koji su studenti dostigli nakon godinu i po dana. Ja trenutno pokušavam da naučim srpski i primećujem da postoji jako malo sličnosti. Univerzitet u Beogradu ima prelepe istorijske zgrade i podseća me malo na Univerzitet u Luvenu, gde sam ja studirao. Tamo su različiti kampusi takođe rasprostranjeni po gradu, i često se predavanja održavaju u znamenitim zgradama.

5. Koje su razlike između studiranja u Belgiji i ovde u Srbiji?

Čini se da je distanca između profesora i studenata manja u Srbiji. U Belgiji se predavanja održavaju u velikim grupama, što znači manje kontakta između profesora i studenata. Predavanja u Belgiji su, takođe, malo formalnija. Ja sam studirao filozofiju, smer sa manjim brojem studenata. Na ovom smeru posebno, bilo je dosta stranih studenata koji su slušali predavanja na engleskom. Moj prvi utisak jeste da je broj stranih studenata u Beogradu manji, verovatno zato što su skoro sva predavanja isključivo na srpskom jeziku.

6. Šta misliš o arhitekturi Beograda?

Ono što me najviše iznenađuje jeste velika razlika između Novog Beograda i Starog grada. Meni se posebno dopada Stari grad sa svojim malim, prijatnim ulicama i parkovima. Ono što meni kao Belgijancu smeta, jeste to što je grad veoma usmeren na automobilski saobraćaj. Ovo je mnogo bolje na Novom Beogradu. Novi Beograd takođe ima neke interesantne zgrade; na primer zgrada „Zepter“ (Zapadna kapija Beograda, prim.prev) je veoma posebna. Za mene su veliki šoping centri pomalo uznemirujući, zato što su oni, uglavnom, ogromne zgrade bez duše. Takođe je šteta što zbog njih nestaju mali dućani u starom delu grada.

7. Beograd je poznat po svom noćnom životu. Da li si imao priliku da izađeš i kako ti se to svidelo?

Još uvek nisam iskusio celu „splav-scenu“, ali to je nešto što želim da istražim ovog leta. Meni se više sviđaju mali, ugodni barovi i kafane zato što se čini da su autentičniji. Primetio sam i da poznati di-džejevi često dolaze u Beograd, i da je ovde elektronska muzika prilično živa. To je definitivno plus!

8. Da li si stekao dobre prijatelje ovde?

Pošto je moja devojka studirala nizozemski, imao sam tu sreću da upoznam dosta Srba koji govore moj jezik. To nije nešto što sam očekivao, i bilo je lepo imati mogućnost da pričam na nizozemskom jeziku. Upoznao sam i Flamanca koji živi i radi ovde u Beogradu. I on je ovde došao zbog ljubavi. Srbi su generalno veoma fini i ljudi otvorenog uma, tako da je lako steći prijatelje.

9. Da li si imao prilike da putuješ i iskusiš Srbiju? Kako ti se dopala?

Veoma volim selo, tako da je šteta što još uvek nisam imao prilike da u potpunosti otkrijem tu stranu Srbije. Srećom, sam Beograd je kao neko veliko selo, u kom se čini da svako svakog poznaje, nije dakle, neki veliki anonimni grad. I Novi Sad mi se veoma dopao. Šteta je što vozovi više ne idu. Putovanje autobusom je za mene bilo jedno novo iskustvo. Nadam se ipak da ću nekada imati prilike da putujem istorijskom linijom za Bar i tako malo više istražim unutrašnjost i planine.

10. Šta ti se najviše dopada kod naše zemlje?

Bez sumnje, ljudi, koji su veoma druželjubivi i otvoreni. Komšije se pozdravljaju sa „dobar dan“, i solidarnost među ljudima je sjajna. Ovo sam primetio i tokom krize izazvane virusom korona; ljudi u našoj zgradi su spontano volontirali kako bi održavali zgradu čistom. U Belgiji to deluje nezamislivo. Ljudi su tamo često više individualno nastrojani. Ljubitelj sam i prekusne hrane i pića, kao što su ajvar i rakija. Jedina stvar koja mi kao Belgijancu ovde nedostaje, jeste dobar pomfrit.

Tanja Nedeljković & Marta Jovetić

Impresum

Redakcija:

Jelena Apostolović, Gala Bjelica, Anica Dragaš, Maša Miljanić, Nataša Milošević, Zorica Pantović, Marijana Petraš, Branislava Polimac, Sara Smičković, Ana Tutunović, Marija Vacić, Jana Živkić

Glavni urednik:

Jana Živkić

Mentor:

Jelica Novaković-Lopušina

Saradnici:

Studenti druge i treće godine Grupe za nizozmske studije

Kristof Verheyen

Joris D'Hondt

Adresa redakcije:

Filološki fakultet,

Studentski trg 3,

11000 Beograd

Lektura i korektura:

Renske Feenstra

Prelom:

Mila Vojinović

Naslovna strana:

Jelena Apostolović, *Sloboda*

Izdavač:

Centar za naučnu i kulturnu saradnju Srbije i zemalja nizozemskog govornog područja Arius

Džona Kenedija 6,

11000 Beograd

Matični broj: 17646150

PIB: 104433590

ISSN: 1820-6014X

CIP: COBISS.SR – ID: 145128972

Jelena Apostolović, *Sloboda*